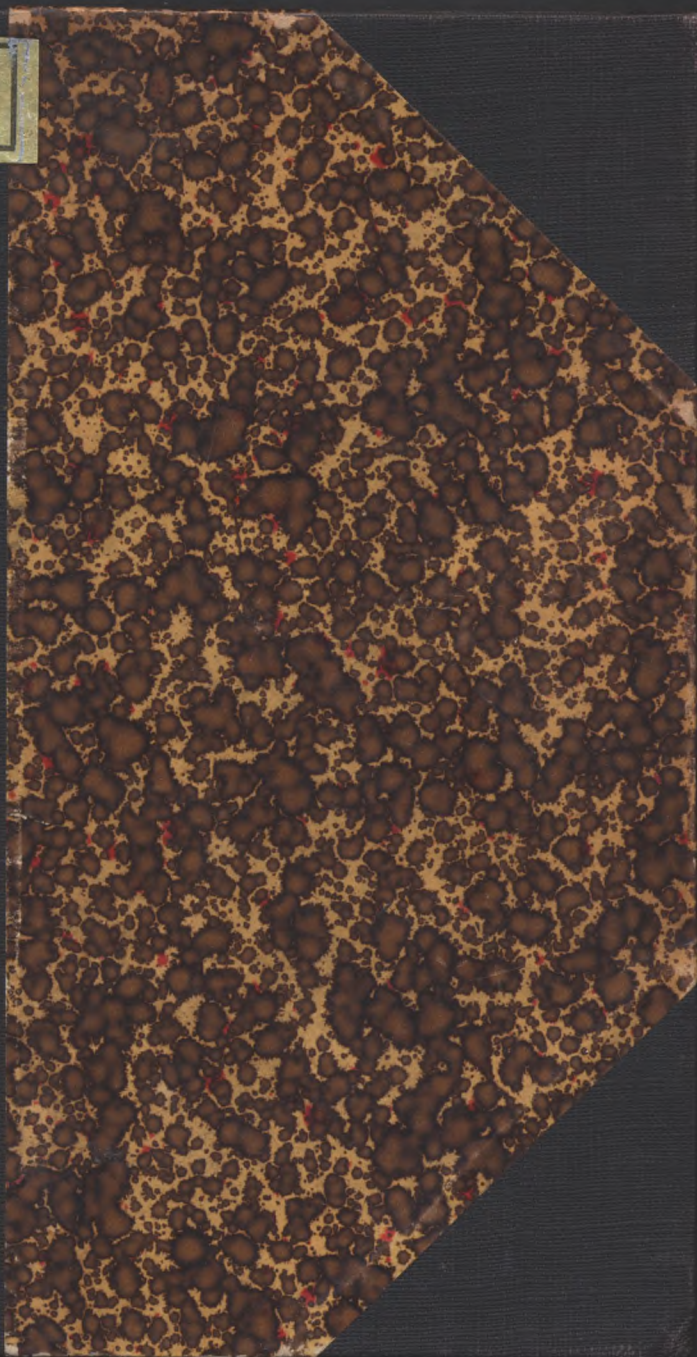
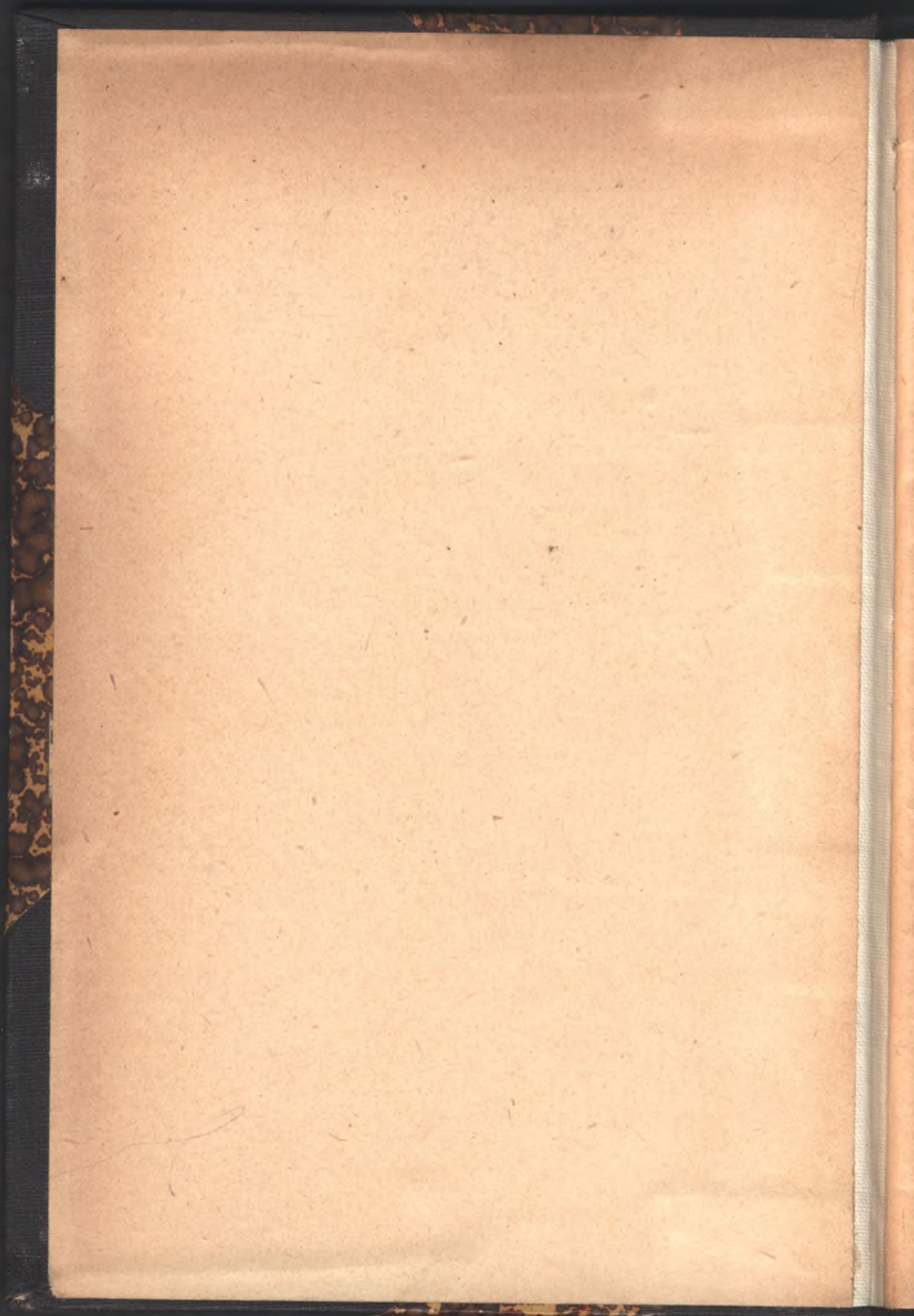
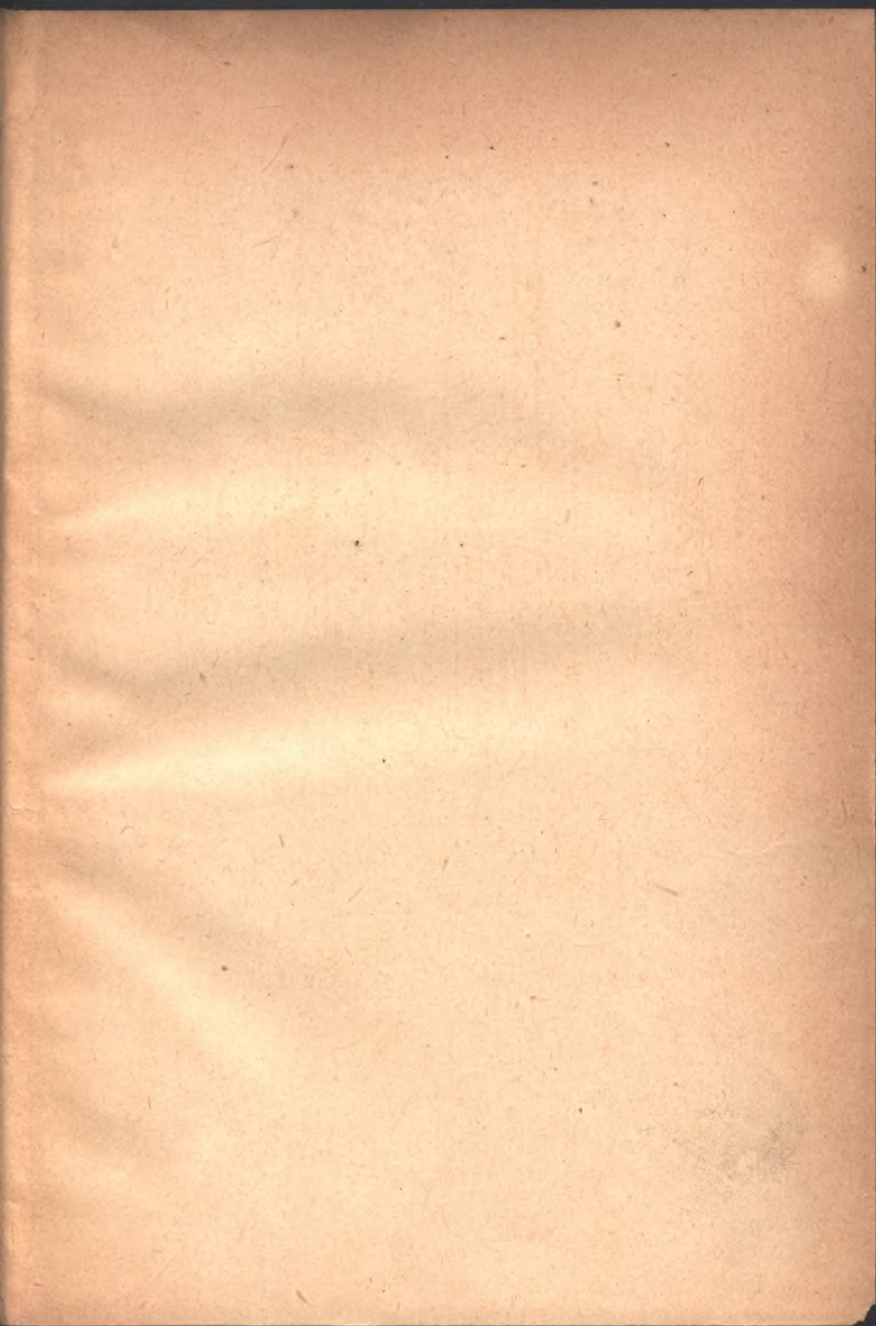
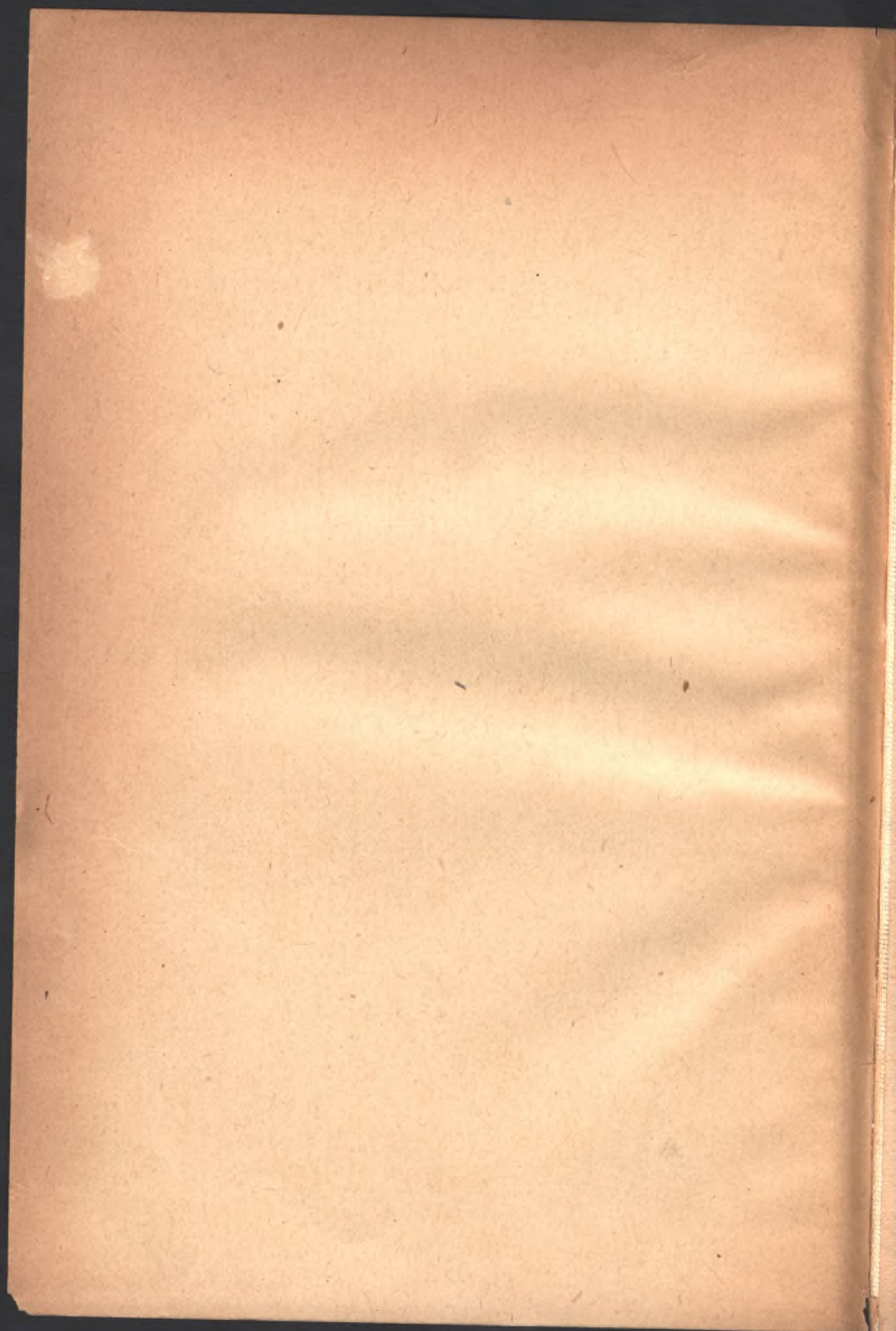

17854

379—380. SZ.

MODERN KÖNYVTAR

SZERKESZTI GÖMÖRI JENŐ

ANATOLE FRANCE

IRTA:

VÉR MÁTYÁS

ANATOLE FRANCE ARCKÉPÉVEL

ÁRA **40** FILLÉR

AZ ATHENAEUM IRODALMI ÉS NYOMDAI
RÉSZVÉNYTÁRSULAT KIADÁSA BUDAPESTEN

A Modern Könyvtár eddig megjelent száma

1. Th. Mann: A boldogság akarása (Elbeszélések) Gömöri Jenő fordítása. 40 f.
2. Pikler Gy. dr. A lelki élet alaptörvényei. Az eszmélet helye a természetben. 40 f.
3. Kosztolányi Dezső: A szegény kisgyermek panasza. 40 f.
4. Frank Wedekind: Hőstener (Színmű) Bánóczy L. fordítása. 40 f.
5. Schwarz G. dr. Jogi napikérdések. 40 f.
6. Szini Gyula: Studiumok. 40 f.
7. Nádai P. Bágyadt mosolygás (Tárcák) 40 f.
8. Szini Gyula: Vándortáskák. 40 f.
9. Bergson: Bevezetés a metafizikába. Fogarasi B. fordítása. 40 f.
10. Petöfi Andor: A sátor alatt. 40 f.
- 11-12. Garay Andor: Becstelen (Színmű) 60 f.
13. Biró Lajos: Kis drámák. 40 f.
14. Carducci: Költeményei. Zoltán V. fordítása. 40 f.
15. Hildebrand: A forma problémája a képzőművészetben. Wilde J. fordítása. 40 f.
- 16-17. Nagyapó: Mesék unokáimnak. 60 f.
18. Szederkényi A.: A köfalon túl (Színmű) 40 f.
- 19-20. Cholnoky Viktor: Beszélgetések. 60 f.
21. Maeterlinck: Szent Antal csodája (Legenda) Cholnoky Viktor fordítása. 40 f.
22. Ego: Kleinmann Márta (Kis regény) 40 f.
23. Révész Béla: A völgyben (Elbeszélések) 40 f.
- 24-25. Ibsen: Rosmersholm (Színmű) Balogh V. fordítása. 40 f.
26. Csokonai Vitéz Mihály: A' sávegy Karonyós. Gerson du Malheureux (Két vigaszt) 40 f.
- 27-28. Garay Andor: A pénz. Egy szobakonyha (Két színmű) 60 f.
- 29-30. Karin Michaelis: A veszedelmes életkor. Szederkényi Anna fordítása. 60 f.
- 31-33. Reinitz Béla: Dalek Ady Endre verseire. 80 f.
34. Schnitzler: Micl grófné (Színmű) Gömöri Jenő fordítása. 40 f.
35. Kapos A.: A tanító. Horváth A.: Pompeii utolsó éje (Két színmű) 40 f.
- 36-39. Tolstoj: Az életről. Nagy Sándor fordítása. 1 kor.
40. Nagy Sándor: Az élet művészetéről. 40 f.
- 41-44. Desztójevszkij: A nagybácsi álma (Regény) Szabó E. fordítása. 1 kor.
45. Biró Lajos: A sajtó. 40 f.
46. Ostwald: Nagy emberek. Fogarasi B. fordítása. 40 f.
- 47-48. Schnitzler: Anatol (Színmű) Biró Lajos és Gömöri Jenő fordítása. 60 f.
49. Kafka Margit: Osenka Regény és Novellák. 40 f.
50. Kéher Tamás: Egyreleg. Elbeszélések. 40 f.
- 51-52. Lenkei Henrik és Szilágyi Mátyás: A színmű. 60 f.
53. Harnack: A szerelesség (Ideáljai ténete) Benze J. fordítása. 40 f.
54. Kosztolányi Dezső: Oszki koncert. 40 f.
55. Strindberg: Számum. Gömöri Jenő fordítása. Hartleben: A Lóri. Bálint fordítása. Heijermanns: Ahasvér. K. fordítása. 40 f.
- 56-57. Bernstein: Utánam... (Színmű) Lajos fordítása. 60 f.
- 58-59. Marguerite Andoux: Marie (Regény) 60 f.
60. Révész Béla: A lárvá mögött (Elbeszélések) 40 f.
61. Kunfi Zsigmond: A másik ut. 40 f.
- 62-64. Szabó E.: A tölke és a harca 80 f.
65. Somlyó Z.: Az átkozott költő. 60 f.
- 66-67. Alice Hegan Rice: A bagoly (Színmű) Cholnoky V. fordítása. 40 f.
68. Wied: Circus mundi (Elbeszéléstán V. fordítása. 40 f.)
69. Ritoók Emma: Négyen a tűz körül (Elbeszélések) 40 f.
70. Biró Lajos: A császár és más (Elbeszélések) 40 f.
- 71-73. Méray-Hervath Károly és gyar politika 80 f.
74. Csáth G.: Zeneszerző portrék. 40 f.
- 75-76. Biró Lajos: Szolgák ország (Regény) 60 f.
77. Nagy Lajos: Az asszony, a szög és a férje (Elbeszélések) 40 f.
78. Simándy Lajos: Az örök küzdelem (Színmű) 40 f.
- 79-81. Tolstoj: A Kreutzer-szonáta (Regény) Somogyi E. fordítása. 80 f.
- 82-83. Tolstoj: Az élő holttest (Regény) Pásztor Árpád fordítása. 60 f.
84. Schnitzler: Eleven órák (Két színmű) 40 f.
- 85-88. Neményi Bertalan: A magyar állapota és az amerikai kivándorlás. 40 f.
- 89-90. Anatole France: Epikuros (Regény) H. fordítása. 60 f.
- 91-92. Balzac: Alarcos szerelem (Regény) Zoltán V. fordítása. 60 f.
93. Hauptmann: Elga (Színmű) Német fordítása. 40 f.
94. Alba Nevis új versei: Egy lány könyvéből. 40 f.
- 95-97. Kosztolányi Dezső: Bolon (Elbeszélések) 80 f.
- 98-99. Maeterlinck: Aglavaine és Schatani (Színmű) Bárdos A. fordítása. 60 f.
100. Romain Rolland: Beethoven és a színmű. 40 f.

Ana & Françoise

ANATOLE FRANCE

IRTA:

VÉR MÁTYÁS

AZ ATHENAEUM R.-T. KIADASA

~~Handl.
348 x a~~

ANATOLE FRANCE-nak

a Modern Könyvtár-ban megjelent művei:

Epikuros kertje. Helvéth Géza fordítása. 89—90. szám.

Történet egy szerencsés emberről, aki néma asszonyt vett feleségül. (Bohózat.) — Egyéb novellák. Adorján Andor fordítása. 160. szám.

Craïnquebille. Franyó Zoltán és Révész Andor fordítása. 178—179. szám.

Az Athenaeum-Könyvtárban megjelent művei:

A Pinguinek szigete. (Regény.) Bölöni György fordítása.

Az istenek szomszajnak. (Regény.) Bölöni György fordítása.

17.834/379-380

14 300

A szerzőé minden jog, a fordítás joga is

A sokféle kellék között, melyek szükségesek ahhoz, hogy egy nagy író tárgyalagosan értékelhessünk, elsőrendűen szükséges volna, hogy ne tudjuk róla, hogy nagy. A nagy név varázsa úgy hat, mint a mesebeli, soha meg nem szőtt bűvös palást, melyet ha egyszer valakire ráterített a közhit, mindenki előtt csodapompában ragyog s a gyermek, vagy a bolond bátorsága szükséges hozzá, hogy azt merje megmondani, amit lát, nem pedig azt, amit e varázs suggestiója alatt látni vél. Anatole France beszéli, hogy néhány év előtt közderültséget keltett egész Franciaországban, midőn közzé tették az újságokban azokat a stilus-gyakorlatokat, melyeket a francia tisztjelölteknek diktáltak tanáraik, a szerző megnevezése nélkül. »Ugyan honnét vették a mi derék tiszteink e csodálatos és nevetséges mondatokat? Bizonyosan valami vén kapitány bemohosodott agyának termékei«, — irogatták a lapok tréfacsinálói. Mikor az egész ország jól kimulatta magát a nevetségesen kifigurázott mondatok fölött, akkor kiderült, hogy a szöveget, mely olyan gúnyos nevetésre ingerelte a lapok humortermelőit, egy mindenki által csodált nagy írónak, a történetíró Michelet »Histoire de France« c. művéből és pedig annak

egyik legjobban dicsőített fejezetéből írták ki. Még hozzá kell tenni, hogy az, ki legelőbb kezdte a gúnyolódást, ki legjobban nevetett a komikusan ható mondatok fölött, Michelet egyik legkiválóbb ismerője és bámulója volt. Victor Cousin Pascalnál kiemel néhány fenséges helyet, melyekről később megállapították, hogy úgy kerültek a szövegbe, hogy a másoló nem jól olvasta el Pascal írását. Victor Cousin bizonyára nem találta volna oly magasztosnak és fönségesnek e mondatokat, ha nem a Pascal nevének suggestiója alatt olvasta volna őket.

Mindezeket azért bocsátottam előre, hogy mentésemül és magyarázatul szolgáljon azok előtt, kik talán azt várják, hogy Anatole France kritikai értékelését fogják olvasni, hogy latra teszem és megmértem gondolatainak súlyát, fantáziájának erejét, tudása bőségét, nyelvének báját, stilusának művészi szépségét, humorának, szelid iróniájának játékos szökkenéseit, hogy összemérem más nagyságokkal, s kimutatom, hány hüvelykkel nőtt azok fölé, kiket mestereiként tisztelünk; hogy kinyomozom a forrásokat, honnét merítette fantáziája számára a tápláló nedveket, kitől kölcsönözte meséinek szövetét, kijelölöm helyét a francia, vagy a világirodalom óriásai között, — szóval, hogy elvégzem rajta az irodalmi szabászoknak azt a bonyolult, ágas-bogas és oly kevés értéket nyújtó mértékvevési műveletét, melyet egy szóba foglalva, kritikának szoktunk nevezni. Nem ez a célja e munkának. Én elismerem a kritika jogosságát, sőt szükséges voltát is, s habár azt tartom, hogy a kritikára leginkább azoknak van szükségük, kik annak mesterségét, vagy művészetét űzik, a magam részéről elhiszem annak sok esetben hasznos és termékenyítő erejét. De tisztелеm az alkotás szentségét is. S én a magam számára csak egy jogot követelek az alkotóval szemben, hogy

souverén jogom legyen annak eldöntésére, hogy tetszik-e nekem valamely alkotása, vagy nem. De sohasem vállalkoznám arra, hogy a magam tetszését, vagy nemtetszését kötelezővé tegyem mások számára is, s hogy a szerint, amint valamely mű nekem tetszett, vagy nem tetszett, a szerint állapítsam meg róla, hogy az jó, vagy rossz. Őszintén bevallom, hogy az íróval szemben, akiről ez a munka szól, elfogult vagyok. Hiszem és vallom, hogy minden sora, melyet olvastam, születtek volna. De azzal is tisztában vagyok, hogy ezeknek a műveknek igazi értékét nem a kortársak ítélete fogja megfellebbezhetlenül megállapítani. Hiszem és vallom, hogy az esztetikának nincsenek örökéletű, változhatatlan törvényei, aminthogy nincsenek örökbecsű művészi alkotások sem. Elfogadom Anatole France megállapítását, hogy amely műveket mindenki egyformán dicséri, azokat egyformán senki sem olvassa. És bármily csodálatosnak tartson is valamely kor egy műalkotást, jöhetnek korszakok, melyek teljesen jelentéktelennek, vagy elhibázottnak tekintik. S hogy melyiknek van igaza? Ugyan ki tudná azt eldönteni? Az esztetikában nem törvények, hanem ösztönök és érzések uralkodnak. S az ösztönök és érzések erejével szemben ugyan mire tud menni az emberi ész logikája? Különben is a bizonyításokkal és örök törvényekkel nagyon csinyján kell bánni. Az eleati filozófus, Zenó — Parmenides tanítványa — a legtökéletesebben bebizonyította, hogy a repülő nyilvessző mozdatlan. Valószínűleg épp oly meggyőzően be tudta volna bizonyítani, ha nehezebben is, az ellenkezőt is. A bizonyítás sikere nem mindig az állítás igazságát, hanem többnyire a bizonyító ügyességét mutatja.* Én tehát nem helyezkedem az irodalmi aeropág diszes, de ködös ma-

* Lásd: Anatole France: Epikuros kertje, Helvéth Géza fordítása, Modern Könyvtár 89—90 szám.

gasságokban, vagy mélységekben imbolygó székébe, hanem megelégszem azzal a szerény szereppel, hogy kalauzuk legyek egy különös birodalomban, hogy ott megmutogassam önöknek azokat a különösségeket, azokat a szépségeket, s azokat a megcsodálni valókat, melyek engem leginkább megkaptak, anélkül, hogy azt követelném, hogy ezeket mindenki a világon épp úgy különösségeknak, szépségeknak és megcsodálni valóknak tartsa.

Egy csodálatos birodalomba vezetem az olvasót, hol az emberek között elfek, sylfek és salamanderek röpködnek, hol demiurgosok viaskodnak egymással és felsőbbrendű istenekkel, hol kabbalisták és alchimisták vitatkoznak, hol nympyhák és faunok és satyrok mutatkoznak az emberek előtt, hol fuvolázó és táncoló hetairák között cinikusok és epikureista bölcselők vitatkoznak az élet értékéről, az istenekről és tulvilágról, hol feltámadnak egy rég elmúlt birodalom consulai és proconsulai, hogy igazolják a cselekedeteik jogosságát és jóhiszeműségét, hogy megvédjék a régi isteneket s megküzdjenek az új istennel, kiben nem bízhatnak, mert műveletlenebbnek és tudatlanabbnak látják, mint a magukét. Anatole France birodalmának sem térben, sem időben nincsenek határai, magába olvasztja az ismert és ismeretlen világok mindenikét, melyeket csak megsejtett az emberi képzelet, s visszanyúlik időben az emberiség emlékezetének ködbe vesző, derengő kezdetéig. S az a legcsodálatosabb, hogy mennél régiebb időig megyünk vissza e birodalomba, mennél régiebb emberekkel találkozunk utunkban, annál jobban ráismerünk bennük magunkra. Mintha a lélek-vándorlás tanát igazolná az emlékezet ebben a birodalomban, mikor több ezredéves emberekkel találkozva, vitatkozásait végighallgatva, gondolataikat, terveiket, érzéseiket megfigyelve és meglesve, eszmélni kezdünk:

ohó, hiszen ezek a több ezeréves emberek mi magunk vagyunk, hisz ezek a bölcselkedések a mi mindennapi sofizmáink, melyekkel naponta csaljuk egymást és magunkat, ezek a mi apró ravaszkodásaink, a mi stréberségeink, a mi titkolt vágyaink, a mi félelmeink, a mi kétségeink. Ebben a birodalomban meglátható és megérezhető az emberi nem egysége, a jelenkor elválaszthatatlansága az ezredéves multtól, s a messzeségben csillámzó jövőtől. S minél rejtélyesebb, minél csodálatosabb lények serege röpköd, suhan, illan el körülöttünk, annál inkább kezdünk eszmélni, hogy hiszen ezek a mi elválaszthatlan, örök idők óta mellénk rendelt társaink, kik más-más néven, más-más köntösben, de mindig velünk voltak, s mindig velünk maradnak. Ebben a birodalomban végigsétálva, a silfek, salamanderek, demiurgosok, félistenek és istenek között mozogva, ráeszmélünk az igazságra, hogy ezek a természetfölötti lények, az emberi képzelet játékos és babonás szeszélyének képzelt, nem érzékelhető teremtményei épp oly valósággal létező, épp oly szilárd, pótolhatatlan és alkotó részei és erői az emberi társadalomnak, mint maga az emberiség. Hogy ezek nélkül nem volna az ember az, ami, s hogy az emberi társadalom fejlődése ezek nélkül nem vehette volna azt az utat, melyen halad, vagy fejlődik tovább. Anatole France az első, ki megmutatta, hogy az emberi társadalom két részből áll: u. m. az emberekből és az emberi képzelet teremtette lényekből, s ő az első, ki megmutatja azt a törvényszerű, válthatatlan kapcsolatot, mely a társadalom e két csoportja közt van, s mely kapcsolat megváltozása esetén a társadalom bizonyára forradalmi átalakuláson menne keresztül, s mely az egész természetre ugyanolyan befolyással lenne, mint egy kosmikus csoda, mint pl. mondjuk, ha egy bolygó kilendülne pályájából. Ha ebben a birodalomban járunk, más képet nyerünk az

ember helyzetéről és szerepéről természetben és társadalomban, mintha ez utat meg nem tettük volna. A mi tudósaink azt tanítják, hogy az embert semmi más nem választja el és nem különbözteti meg az állattól, mint a szerszámkészítés. Az ember az egyedüli szerszámkészítő állat. E megfigyelés igazságához sok szó fér. Ha nem is utalunk arra, hogy mennyivel finomabb, művészibb és tökéletesebb szerszámot készít magának pl. a pók, mellyel a maga legyeit, bogarait összefogdossa, annál a szerszámnál, melyet pl. a halász-ember készít magának, hogy a maga halait összefogdossa, akkor is eltörpül e megkülönböztetés ereje annak a felismerésnek fényénél, melyet Anatole France birodalmában járva, szerzünk magunknak. Az ember isten- és szellemkészítő állat. A legarisztokratább állat, mely nem elégszik meg a maga fajtajának társaságával és segítségével, hanem a boldogulást, az örömek forrását kutató útjában új, magánál különb, nagyobb erejű lényeket teremt, hogy ezek segítségével vívja meg a természettel folytatott egyenlőtlen harcát. S ha egyszer ez isteneit és szellemeit megteremtette, ezek épp oly valóságos életet élnek, mint az ember, s erejük, létezésük épp oly erős nyomot hagyott a kulturában, az emberiség fejlődésében, mint maga az ember. Ezért fölösleges volt a mi Kálmán királyunk bölcsesége, mellyel eltiltotta, hogy a boszorkányokról, melyek nincsenek, ne essék szó. A nem létezőkről nem is esik szó. De mi történjék azokkal, melyek már vannak, melyek már élnek? El lehet-e azokat törölni királyi parancscsal a föld színéről? Épp úgy nem lehet ellopni azokat tőlünk, mint az árnyékunkat. Az ember ezeknek a képzelete alkotta lényeknek segítségével teremtette meg kulturáját és mai társadalmát. Ki lehetne-e irtani e lényeket anélkül, hogy össze ne omolnák az egész mai társadalom? Csak más ne-

vekkel lehet régi nevüket kicserélni. Azt szokták mondani, hogy a Reine Pedauque-ban Anatole France a 18-ik század kapzsi, tévelygő áltudósait akarta kigúnyolni, kik mindenféle lidércek és szellemek segítségével akartak nemcsak fémeket és drágaköveket gyártani. Én ezt nem hiszem, vagy jobban mondva nem így látom. Ellenkezőleg egy finom, bámulatos pontossággal megfigyelt megrajzolását látom annak a törvényszerűségnek, hogy az ember semmit a világon nem teremthetett, ki nem kúttathatott, meg nem valósíthatott, amit képzelete előre be nem mutatott volna, s aminek megvalósításában a képzelete teremtette lények segítségére ne siettek volna. Képzhetők, hogy egy olyan, az emberi szellem magasságait és mélységeit bejárta elme, mint az Anatole France-é, gúnyolódni tudna a tudóson, ki a maga atomjai, aetherje és annak rezgései segítségével akarja kikutatni és megmagyarázni mind e világ törvényeit és titkait? És ugyan melyik tudós tudná felmérni, hogy mennyivel súlyosabbak, mennyivel reálisabbak, s mennyivel elevenebbek a mi tudományunk aetherje és atomjai, mint D'Astarac márkái silfjei és salamanderei?

2.

Valahogy félre ne értsenek. Azt ne higgyék rólam, hogy babonás lélekkel rég eltemetett kísérteteket akarok feltámasztani, vagy hogy összezavarom a tudomány hipotéziseit a tudatlanság tévelygéseivel. Szó sincs róla. Csak azt akarom megvilágítani önök előtt, hogy Anatole France az intuitió mily bámulatos erejével teszi számunkra valósággal érzékelhetővé, hogy az ember mennyire össze van nőve az őt környező világgal, élő és holt dolgokkal, képzelet-alkotta lényekkel, s hogy mennyire tévednek azok, kik azt képzelik, hogy az emberi társadalom átalakításánál

csak magával az emberrel kell számolniok, s figyelmen kívül hagyják azokat az erőket, melyek láthatatlanul befolyásolják, irányítják az emberi cselekedetet, azokat az erőket, melyek az élettelen, holt dolgokból, s az emberi képzelet alkotásaiból áradnak felénk. A tudomány hiába akarja mellőzni e hatalmas társadalmi tényezőket azzal a sommás érveléssel, hogy nincsenek; a költő intuíciója mindenütt számol velük egyszerűen azért, mert megérzi, hogy vannak. Vannak, mert hatnak. Hogy mennyire átalakító hatással vannak az ember jellemére, külsejére, szokásaira, cselekedeteire, gondolkozására az élettelen tárgyak, hogy mily átalakító erővel árad ki belőlük mindazoknak szelleme, kikkel valaha összeköttetésben voltak, s hogy mily elevenekké válnak képzeletünk szülöttel, mennyire velünk élnek, mennyi örömet, fájdalmat, meglepetést és ijedséget képesek okozni a mi mai, ugynevezett felvilágosodott korban élő lelkünknek is, s hogy mily finoman teszi ezt számunkra láthatóvá, érzékelhetővé France, csak két példára legyen szabad rámutatnom.

Emlékeznék talán a »Rózsafabutor« c. elbeszélésben Galuchet Izidor urra, a kis vidéki gymnasium tanárára, a szigorú, pontos, pedáns emberre, a rossz, viseltes ruhákba öltözködő, padlásszobában, ócska fenyőfa-butorok közt lakó, örökösen a görög-gyökszavak szótárát forgató, derék, szigorú, szemérmes és szűzies agglegényre, ki olyan komor, zárkózott, esetlen, szegletes és szennyes külsejű volt, hogy Lehuppé igazgatóné önagysága mindig borzongást érzett, valahányszor estélyére meg kellett hívni? Nos, hát a derék Galuchet ur egy napon váratlan örökséghez jutott, s a pénz ördöge Párisba csábította, hol a Drouot-féle árverési csarnokba betévedve, drága áron megvásárolja Lolotte-nak, egy kokottnak kékselyemmel bevont rózsafabutorzatát. E naptól kezdve mintha kicserélték volna Galuchet urat. Ugy öltözködik,

mint egy tizenhárompróbás dandy, egész gyűjteményt hord össze különféle illatszerekből, szappanokból, szépítő-szerekből, sorsjegyeket vásárol mindenféle szerencsejátékra, kártyavetőnőkkel jövődőt mondat magának, egy utálatos kis kutyát hord mindenütt magával, s noha a zenéhez nem ért, zongorát vásárol, s egy ujjal, vagy az öklével igyekszik rajta valami sikamlós, vagy érzelgős kuplét kiverni. S ha külsőleg megváltozott, mennyire megváltozott morális tekintetben, ki oly szűziesen szemérmes volt eddig, most különös idegesség és beteges kíváncsiság fogja el. Ez olvasmányain is meglátszik. Ha az Aeneist olvassa, rögtön a negyedik éneknél kezdi és tüstént behatol Didoval és a trójai vezérrel a híres barlangba. Horatiusnak azokat a satyráit olvasta, melyeket a minisztérium töröltetett a gymnasiumi kiadásokból, s ha a Quicherat latin-francia szótárát forgatta, szeme elvete-mült érdeklődéssel tapadt a kétértelmű szavakra. A Körben azt vették észre, hogy teljesen elhanyagolja a tisztes, komoly Journal des Debats-t. Mohón versengett a Figaro példányáért, sőt nem restelte a Journal amusant-t lapozgatását sem, s két adóhivatalnokkal együtt aláírt egy kérvényt, hogy a Kör fizessen elő a frivol Vie Parisienne-re is. Lassankint kezdte elhanyagolni osztályát, a fegyelem teljesen meglazult. Határozatlan érzelgősség lopózott be idegeibe. Ha egy-egy kintorna rákezdett valami érzékeny románcra, Galuchet, amint ablakában könnyökölt, azon vette magát észre, hogy forró könnyeket hullat, de következő pillanatban már minden ok nélkül roppant vígság vett rajta erőt, s a café-chantantok legcsiklandósabb dalait dúdolgatta. Esténként nem birta rászánni magát, hogy lefeküdjék, s reggel nem volt ereje, hogy felkeljen. Az iskolából mindennap elkésett, s vasárnap csipkés párnáiba mélyesztett fejjel és felhúzott térddekkal tizenegy óráig elrestelkedett. Ágyban itta meg a

csokoládéját és illatos, diszes rajzzal ékitett paplron irta leveleit. Néha-néha még visszatért emlékezetébe az ő oly ridegen méltóságos, tiszta multja, úgy tűnt fel előtte, hogy újra ura lett magának és a régi Galuchet lett ismét; ez a régi Galuchet irtózott a mostanitól, megvetette, s ilyenkor tisztán érezte, hogy a butorokból egy idegen lélek lopódzott az ő bensejébe, mely nem az ő lelke, nem a szigorú és szegény bölcsé, hanem egy haszontalan, romlott asszonyi teremtetés. S mikor az önmagával való tehetetlen viaskodásban egyre lejjebb halad a züllés útján, mikor lassankint a városka egész botrányanyaga belőle kerül ki, mikor Lehuppé igazgató ur már a főigazgatónál elmozdítását javasolja, akkor megkönnyörül rajta a sors. Kiderül, hogy az örökség nem őt illette, s vissza kell adnia a pénzt. Kénytelen eladni a rózsafabutorzatot is, melyet Lehuppe igazgatóné vásárol meg tőle. Harmadnapra a szigorú, erényes, komoly Lehuppénét a csélcsep Folletot karjai közt találták, s a botrány elcsitítása végett Lehuppé igazgatót áthelyezték. Galuchet-t pedig az új igazgató nagyon megszerette szorgalmas pontosságáért, alapos tanítási módszeréért és irodalmi elveinek orthodox voltaért. Epp most terjesztették fel akadémiai kítettetés végett.

És ismerik vajjon Putoist? A hegyes fejű, alacsony, megüvegesedett szemű, merev tekintetű, sovány, látszólag nagyon gyenge, a valóságban azonban rettenetesen erős Putoist, ki hüvelyk- és mutatóujja között egy ötfrankost tudott meghajlítani. Putoist, a kertészt, ki tisztességes, vagyonos szülöktől származott, s Saint-Omerben egy faiskolát alapított. Az üzlet azonban tönkrement, s Putois kénytelen volt előbb napszámos-munkát vállalni, később azonban egész züllött csavargóvá, a városka rémivé válik. Ki az a Putois? — kérdezte egy napon Bergeret urtól leánya. Bergeret ur megmagyarázta, hogy

Putois mint felnőtt ember született, akkor, midőn ő és nővére még kis gyermekek voltak. Szüleik egy kis házban laktak Saint-Omerben, s nagyon boldogan, nagy nyugalomban éltek mindaddig, míg fel nem fedezte őket egy nénjük, kinek a szomszédságban volt a birtoka, s ki az atyafiságot arra használta fel, hogy minden vasárnap vendégül hívta őket azon indokolással, hogy vasárnap délebben minden tisztességes ember a családjával szokott ebédelni. Minthogy Bergeret ur atyja ez ebédeknél halálra unta magát, azt követelte feleségétől, hogy szabadítsa meg e meghívásoktól bármily ürügy alatt. S így kénytelen volt Bergeret ur igazságszerető anyja egy szép napon így szólni nénjéhez: »Ezen a vasárnapon lehetetlen, mert ma a kertész jön el hozzánk.« Így született meg Putois foglalkozása. Minthogy pedig a néni azzal próbálta a meghívást elfogadtatni, hogy azt mondta: »A kertész hétköznapi is eljöhet«, — erre kénytelenségből azt kellett válaszolni, hogy: »Csak vasárnap ér rá, mert egész héten el van foglalva.« Így nyerte Putois a második karakterisztikont. Arra a kérdésre, hogy hívják, végre nevet is kapott. S a pillanattól kezdve, hogy neve volt, bizonyos fajta életet is folytatott. Minthogy a néni a lakását is tudni akarta, kénytelen volt csavargó munkásnak feltüntetni, s így a létezésén kívül még volt állapítva életmódja is. Amint a néni dolgoztatni akart vele, lehetetlen volt feltatálni. Minthogy mindenkinél kérdezősködött utána, kiderült, hogy némely ember úgy emlékezett, mintha látta volna, a legtöbben ismerték, de nem tudták pontosan, hol lakik. Egy napon aztán azzal jött a néni, hogy látta Putoist. Körülbelül ötvenéves, sovány, meggörbült hátú, csavargó kinézésű, piszkos blousu ember. Hangosan utána kiáltott: »Putois!« Mire Putois visszafordult.

E naptól kezdve Putois léte egyre erősödött, egyre

valóságosabb formát öltött. A nénitől elloptak egy csomó gyümölcsöt a kertből, Putoist vette gyanúba. Később ezüstkanalak tűntek el a néni házából, s a butorokon felismerte Putois feltűnő nagy hüvelykujjának nyomait. Most már a rendőrség is gyanúba vette, s nyomozni kezdett utána. S mikor a néni szakácsnője anyai örömök elé nézett, a néni rögtön kitalálta, hogy csak Putois lehetett a csábító, s e gyanúja még jobban megerősödött, mikor kérdésére a szakácsnő sírásra fakadt, s nem akart válaszolni. Ettől kezdve réme lett az egész városkának. Minthogy lassanként Saint-Omer egész lakossága tudott valamit apró gaztetteiről, Bergeret ur apja, mint jó polgárhoz illik, nem akarta lerombolni a közhitet. Bergeret ur anyja tudta ugyan, hogy Putoist ő hozta világra, s nagyon jól tudta, milyen valóság az ő létezése, de mégis nagyon elsápadt, mikor egy napon azzal állított be hozzá a szobalány, hogy egy munkásember akar vele beszélni. »Megmondta a nevét?« »Igen, Putois.« »Kicsoda?« »Putois, nagyságos asszony.« »Mit akar?« »A nagyságos asszonnyal akar beszélni.« »Menjen ki és kérjje meg, mit akar?« A leány kiment, de mire a konyhába ért, Putois már nem volt ott. Ettől a naptól kezdve azonban Bergeret ur édesanyja is kezdett hinni létezésében.

E két mese, melyeknek finomságát és báját csak az érezheti, ki azokat Anatole France szavaiból ismeri, mutatja, mily tökéletesen érzékelhetővé tudja tenni számunkra e költő azt az együttélést, melyet képzeletünk alkotásaival folytatunk, azt a befolyást, melyet élettelen tárgyakból sugárzó csodálatos hatások gyakorolnak lelkünkre, s egyúttal finom pszichológiai magyarázatát nyújtja az utóbbi annak, hogyan születnek a legendák. Az emberi fantázia teremtése, a tévedésből, tréfából, vagy rosszhiszeműleg kiejtett hazugság tovább él és tovább terjed, megnövekedik, s épp úgy fejlődik, nő, erősödik, mint az

emberi élet, velünk él, fölénk kerül, lenyom és túlél bennünket.

3.

Annak a titkát, hogy miért hat France oly közvetlenül, s hogyan képes annyira érzékelhetővé tenni számunkra a külvilág valódi, vagy elképzelt dolgainak az emberi lélekre gyakorolt hatását, hogyan tudja a mai ember agyához és szívéhez oly közel hozni rég elmúlt korszakok, rég eltemetett civilizációk gondolkozását, vagy ma élő embereknek legrejtettebb gondolatait, mely gondolatok cikkázó fényénél az egész kor, egész társadalmak, egész világfelfogások képe vetitődik elénk, két, egymással látszólag elentétes, valójában azonban nagyon is összhangzó, csak ugyanazon emberben legritkábban található írói sajátosságából tartom megfigyelhetőnek. Az egyik az, hogy ugyyszólván valamennyi művébe beleviszi önmagát, saját személyét, illetve saját egyéniségének valamely jellemző tulajdonságát reprezentáló személyt téve az elbeszélés hőségévé, a másik pedig az, hogy olyan tárgyilagosan, a szenvedély, gyűlölet vagy szeretet leghalványabb éreztetése nélkül képes beszélni emberekről, köztük saját magáról, hogy azt a hitet képes kelteni az olvasóban, mintha neki magának ez emberekről, e dolgokról, e gondolatokról, ez érzésekről semmi véleménye sem volna, mintha ő maga nem is élő, érző ember volna, kinek nézetei, szenvedélyei, vágyai vannak, hanem valamely csodálatos gépezet, mely a valóság erejével ható hatósággal tükrözteti vissza emberek, társadalmak külső és belső képét, teljesen az olvasóra bízva, hogy maga alkosson magának ítéletet felőlük. Első sajátosságából folyik, hogy alakjai nem élettelen bábok, hanem valódi emberek, mert bármily skeptikusan nyí-

latkozik is az Epikuros kertjében* a görög bölcsek ama meghatározása ellen, hogy a bölcsesség kezdete önmagunk megismerése, azt mondván, hogy soha sem fogjuk megismerni sem magunkat, sem másokat, mégis csak akkor rajzolja az író hiven az embert, ha saját lelkét festi. Másik tulajdonságának pedig az a következménye, hogy alakjai és az olvasó közé nem kerül semmi zavaró, befolyásoló, elválasztó idegen elem, hanem az olvasó oly intim közelségbe, oly közvetlen érintkezésbe kerül az emberekkel, hogy szinte érzi testük melegét. Pedig az író nem is csinál belőle titkot, hogy önmagát rajzolja. Abban az elbeszélésében, mely először tette híressé nevét, a Bonnard Szylveszter vétkében, hol a maga visszavonult, könyvek közé zárt életét, a könyvek, régi pergamének, a mult idők életének ismerete után való szenvedélyes szeretetét, finom, érzékeny, az emberi fájdalmakat és vágyakat megértő, minden emberi sebet gyógyítani óhajtó lelkületét rajzolja meg, szinte biografikus pontosságu, s fotografikus hűségű képet ad magáról, midőn így mutatkozik be Trepof hercegnőnek: »Vén otthonülő vagyok. Életemet könyvek között töltöttem és soha sem utaztam. Bánom, hogy elzárkózott és egy helyben való életet folytattam. Kétséggkívül a könyvekből is lehet valamit tanulni, de sokkal többet, ha az ember világot lát. — Ön párisi? — Igen, asszonyom. Negyven év óta lakom ugyanabban a házban és alig járok ki. Igaz, hogy a ház a Szajna partján áll, a világ legelső és legszebb pontján. Ablakomból látom a Tuileriákat és a Louvret, a Pont-Neuft, a Notre-Dame tornyait, az igazságügyi palota tornyocskáit és a Sainte-Chapelle csucsát. Mind e kövek beszélnek: Franciaország nagyszerű történetéről regélnek. — Ön a parton lakik? — Igen, a Quai Malaquais-n, a harmadik eme-

* Epikuros kertje. Helvéth Géza fordítása. Modern Könyvtár 89—90 szám.

leten, a képkereskedő házában. Nevem Bonnard Szylveszter. Csak kevesen ismerik, de benne van az Institut tagjainak névsorában és ez elég, hogy barátaim el ne feledjék.»

És ki ne ismerné fel a Vörös Liliom Dechartre szobrászában Anatole Francenak a szépségideál után sóvárgó lelkét, ugyanezen regény egy másik alakjának, az írónak leírásában, magának Anatole Francenak írói jellemzését a legtömörebb, és leghivebb módon körülírva, midőn ezt mondja róla a regény hősnője: »Nagyrabecsültem, mielőtt könyvei híressé tették volna a nevét. Nagy értékűnek tartom mélységes iróniáját, érzékeny büszkeségét, talentumát, mely könyvek közt, a magányban érett hatalmassá.« Vagy a Reine Pédauque Coignard Jeromos abbéjában, az érzéki, az élet gyönyörűségeit szomjazó, de a kiábrándulás és csalódások után örökösen régi könyvei és pergamenjei közé bujó, éleseszű, kissé cinikus, de jólelkű, mindenben kételkedő, s mégis naiv áhitattal hívő kóborló bölcsben nem világosan felismerhető Anatole France finom, sokrétű lelkének szkepszise, iróniája, olimpusi fensőbbisége és pártatlansága, mely egyformán kételkedik mindenben, de nem csodálkozik semmin sem, mely belátja, hogy semmi a világon az embert meg nem nyugtathatja, hogy semmi a világon nem szolgálhat számára támaszul, csak a naiv hit, midőn ezt mondja: »Fiam, nagyon sok fajta embert ismertem és sokkal többféle megpróbáltatáson mentem keresztül, semhogy bármin is csodálkoznám. Ez a nemes ember bolondnak látszik, nem annyira azért, mert valóban az, hanem inkább azért, mert gondolatai szélsőségesen eltérnek a mindennapi gondolkodástól. De ha ügyet vetnénk azokra a beszédekre, melyek elhangzanak a világba, még kevesebb értelmet találunk bennük, mint ezekben. Magára hagyatva, a legmagasztó-

sabb emberi elme is felhőkből építi palotáit és templomait, s valóban D'Astarac ur elég szép felleggyűjtő. Nincs igazság, csak az Istenben; ne feledd ezt fiam.« S Anatole France lelke van bezárva a »Jelenkori történetek« finom, zárkózott, bölcselkedő Monsieur Bergeret-jébe és a *Histoire comique* Trublet orvosának fensőbbeséges, magasrendű cinizmusa mögé is. S bár mint az előadottakból látható, munkái annyira lelkéből sarjadzottak, hogy szinte személyes életét éli végig bennük, mégis sehol, soha egy pillanatra sem nyomul elébünk az író szubjektivitása, az író hite, vágya, nézete. A legbámulatosabb gonddal tud vigyázni arra, hogy mindenütt a háttérben, észrevétlenül maradjon, s hogy egy önfeledt gesztussal, egy röpke szóval el ne árulja, hogy mit gondol ő, helyesli-e, vagy gáncsolja alakjainak tetteit és gondolkozását. Öntudatos féltékenységgel őrködik azon, hogy az író személyiségének bármily formában való megnyilvánulása, ki ne zökkentse az olvasót abból az illúzióból, hogy közvetlen, személyes érintkezésben áll a mese alakjaival, s hogy csak magukból ez alakokból, a tetteikből, a szavaikból ismerheti meg őket, a jellemüket, a tudásukat, a műveltségüket, cselekedeteik helyességét vagy helytelenségét, az írótól nem kapnak egyetlen utbaigazító szót, soha el nem árulja, hogy szereti-e, vagy gyűlöli-e őket, egyetért-e velük, vagy kineveti-e őket, még ott sem, ahol a legcsodálatosabb, a mi izlésünkkel, hitünkkel, tudásunkkal, és világfelfogásunkkal legnagyobb diszharmonióban álló képeket és embereket vetít is elénk, ott sem adja semmi jelét annak, hogy csodálkozni, megdöbbenni, kinevetni, vagy gyűlölni valónak tartja a szereplő alakok cselekedeteit és gondolkozását, sem pedig annak, hogy tudatában van, hogy a mi felfogásunk szerint másképp is lehetne cselekedni, vagy gondolkodni. Innét van, hogy alakjai drámai erővel elevenednek meg előttünk, az élet erejével,

mert csak a maguk életét élik, annak a kornak társadalmát, műveltségét, kulturáját tükröztetik vissza, melybe alkotójuk keze helyezte őket és soha sem árulják el, hogy érzéseik és gondolataik idegen aggyvelő termékei. Gondoljanak csak D'Astarac urra és Coignard abbéra. A tudós, okos, kortársai közül fensőbbeséges eszével és felvilágosodottságával kitűnő abbé sokhelyt világosan kimondja, hogy nem hisz a filozófus silpheiben és salamandereiben, s hogy D'Astaracot egy, a haszontalan és képtelen tudományba belezavarodott agyu embernek tartja, s már-már azt hisszük, hogy az író elárulja magát, s abbéja nem a 18., hanem a 19. század lelkével gondolkodik, mikor az író egy váratlan fordulattal ismét teljes tájékozatlanságban hagy afelől, hogy mi az ő véleménye e dologról, s az abbé úgy tűnik el szemünk elől, hogy teljes az illúziónk, hogy nem élhetett a 19. században. Az abbé gungyolódik D'Astarac ur silphein, s minthogy egyáltalán nem hisz bennük és nem fél tőlük, kéri, hogy tanítsa meg a titokra, hogy kell őket megidézni. Kívánja? szól D'Astarac. Tudja meg tehát, hogy ha egy sylph segítségét akarja, csak ezt az egy szót kell kimondania: »Aglá.« És menten feléje repülnek majd a lég fiai, de jól értse meg, abbé ur, hogy ezt a szót ép úgy ki kell mondani szívünkkel, mint az ajkunkkal és hogy a hit adja meg a szó varázserejét. Ezzel abbé ur nagy és hasznos titkot közöltem Önnek. Még egyszer ne vegye szájára oktanul e szót. És ne vegye félvállról Villars abbé példáját, akit, mivel elárulta titkukat, meggyilkoltak a sylphek a lyoni országuton. A lyoni országuton! szól az abbé. Látja, ez különös. Hosszu idővel ezután, midőn az abbé tanítványával és Jahellel megszőkik D'Astarac házából, s a lyoni országuton vágatnak, az abbé reménykedik, hogy megmenekülnek és biztos menedékre talál majd valami apátságban. Félig

tréfásan, félig komolyan segítségül akarja hívni a sylpheket, s kiejti a kabbalisztikus szót »Agla«. Abban a pillanatban, amint e szót kiejti, a kocsi felborul, s míg a többiek segítségért sietnek, ezalatt az abbét sötétben ólálkodó ellensége leszurja, úgy, hogy visszatérő tanítványa már vérében fekvé találja. — Ön vérzik? — kérdi tőle. — Vérzem? Halott ember vagyok. Milyen különös dolgok! Hihetetlen, úgy-e Nyársforgató? A számban érzem a halál ízét, melyet nem lehet meghatározni... Így kellett jönnie, Istenem! De miért inkább itt, mint másutt? Ez a rejtély! — Veszik észre, mily finom objektivitással szólaltatja meg a költő a 18. század emberének a babonától és csodalényekben való hitétől teljesen felszabadulni nem tudó lelkét! — Vagy a »Fehér kövön« (Sur la pierre blanche) Langelier Nico-lejának elbeszélése, Gallió, az objektív pártatlanság mily páratlan művészetével van elébünk állítva. A keresztény civilizáció minden virágát magába szívó, az egyházatyák és középkori misztikusok minden mondatát ismerő és a bennük rejlő finom elmeált annyira bámulni és méltatni tudó írónak, a legkatholikusabb Franciaország szülöttének, micsoda emberfeletti magasságba való emelkedésre, a művészet mily rendkívüli erejére volt szüksége, hogy háttérbe szorítsa a római proconsul és barátai társalgásánál a keresztény embert, a 19. század szülöttét, s úgy tudja megfesteni a római helytartót, azzal a felfogással, olyan gondolkozással, mintha ő maga sem ismerné annak a 19. századnak történetét, mely Gallió élete és biráskodása óta eltelt. Lehet-e hivebben jellemezni az akkori korban élt művelt rómaiak felfogását a kereszténységről, az akkori közfelfogást, mint ahogy Gallió teszi, mikor a tarsusi Szent Pál és Sosthenesz közötti pert eldönti. »Cselekedhettem volna másképp?» kérdezte Gallió. Hogyan ítélkeztem volna e Sosthenesz és

e Paulus között, mikor az egyik ép oly buta és lehetetlen, mint a másik? Ne higgyétek barátaim, hogy azért vettem meg őket, mert gyöngék és szegények, mert Sosthenész sós haltól büzlík és Paulus ujjait és eszt elkop-tatta a sátorvásznak szövésében. Dehogy! A szegénység a legnagyobb tiszteletre is méltó. A bölcsesség a rabszolgát is ura fölé emeli. E zsidók csak azért megvetendők, mert durvák és az istenség semmi képe nem ragyog bennük. Nem tudom, vajjon ez a Paulus, kit ezek a sziriaiak Saulusnak is hívnak, ép oly babonás és keményfejű-e tévedéseiben, mint a többiek; nem tudom, minő homályos sejtelmek vannak a halhatatlan istenek fölül — és őszintén szólva — nem is vagyok kíváncsi rá. Mit tudhat meg az ember olyanoktól, kik maguk sem tudnak semmit? Ez voltaképen annyi volna, mintha az ember tudatlanságot akarna tanulni. Az író itt már annyira háttérbe vonul, annyira tökéletessé teszi a 2000 éves szellem megidézését, hogy voltaképen abban a tekintetben is kétségben hagyja az olvasót, kit jellemzett hivebben és tökéletesebben, Galliot-e, vagy szent Pált? És gondoljunk csak a »Judeai procurator«-ra, az Anatole France megfestette Pontius Pilátusra. Lehet-e hivebben jellemezni azt a semmibevevést, azt a nem-törődömséget, mellyel a római nép, a hivatalos római világ nézte a keresztény mozgalmat, amint azt Anatole France teszi, mikor ezeket a szavakat adja Pontius Pilátus szájába, kitől Lamia kérdezősködött, hogy emlékszik-e arra a fiatal galileaira, kit az ő kormányzósága alatt valami bűntény miatt keresztre feszítettek. Jézus volt a neve, a Nazarethből való volt. Pilátus összehuzta szemöldökét. Kezével végigsimította homlokát, mintha emlékeiben keresgélne. Aztán, rövid szünet után csöndesen mormogta: »Jézus? A Nazarethből való Jézus? Nem, már nem emlékszem e névre.« A jellemzésnek olyan fi-

nomsága, a történeli hűségnek olyan szuggesztív ereje árad e parányi novellából, amilyenre csak az az író képes, ki nemcsak kortársai, korának műveltsége, hanem önmaga fölé is képes felemelkedni. A személytelen-ség, a pártatlanság, a dolgok fölé emelkedésnek az az emberfeletti ereje kell hozzá, melyről ő maga beszél Thaisban, midőn Cotta lakomáján Thais és Paphnucius végighallgatják a vacsora közben bölcsekedő vendégek vitáját a jóról és rosszról, s figyelnek Hermodorusra, ki egy korinthusi ércszamar hátán lógó két kosárára mutatva, melyek egyikében fehér, másikában fekete olajbogyó állott, így szólt: »Látjátok ez olajbogyókat? Tekintetünket kellemesen érinti különböző színük, s ki vagyunk elégitve azzal, hogy egyik világos, másik sötét. De ha e bogyók fel lennének ruházva értelmi tehetséggel, a fehér így szólna: az jól van úgy, hogy az olajbogyó fehér legyen, de káros, hogyha az fekete, s a fekete olajbogyó népe meggyülné ezért a fehér olajbogyó népét. Mi jobban megítéljük ezt, mint azok, mert mi oly arányban állunk felettük, mint az istenek állnak mi fölöttünk. Az embernek, ki a dolgoknak csak egy részét látja, a rossz rossz marad, ki azonban az egészet beláthatja, annak a rosszban jó rejlik.« Anatole France szemeivel látva, az ő objektivitásának hűvös-ségéből szemlélve a dolgokat, fajok és népek harca, vallások keletkezése és egymással való versengése, kulturák és civilizációk egymással való összeütközése, az emberi igazságok valódi lényege a fehér és fekete olajbogyók egymással való versengésévé törpül szemünk előtt.

4.

Ennél a megállapításunknál kissé el kell hajlanunk munkánk eddigi irányától, s rövid időre szem elől té-

vesztve a művészt, foglalkoznunk kell Anatole Franceal, a gondolkodóval, hogy megérthessük annak a meglepő, a dolgokat csak messziről és felületesen néző ember előtt szinte kameleonszerű színváltozásnak látszó átalakulásnak nyitját és magyarázatát, mely ennek az írónak életfelfogását, világnézetét és a saját maga életét látszólag olyan ellentétes két darabra szakítja, mintha áthidalhatatlan szakadék választaná el őket egymástól. Meg kell magyaráznunk, hogy mi az ő világfelfogásának az az alapgondolata, mely számunkra érthetővé, számára lehetővé, sőt parancsoló kényszerré teszi, hogy a könyvei közé zárkózó, a nyilvános életet kerülő, a társadalmi és politikai tülekedéseket, nagy, hangzatos jelszavak mögött megvívott harcokat, csöndes, ironikus és fensőbbes mosollyal szemlélő Anatole France, kinek írásaiból olyan világosan tűnt ki a »minden mindegy« és »minden úgy van jól, amint van« konzervatív hajlandóságra és ösztönökre valló filozófiája, hogy a klerikálisok és nacionálisták látszólag joggal sorozhatták hosszú ideig a maguk hivei közé, miként válhatott azzá a fórumon küzdő, nyilvános népgyűléseken, munkásiskolákban előadásokat és beszédeket tartó, magát nyíltan szociálistának valló, harcos és pártemberre, azzá a szíve egész melegével, tudása és művészete minden erejével a modern eszméket, a haladás ügyét szolgáló Anatole France-á, kinek őt ma ismerjük.

Az objektivitás, mely mögött Anatole France meghúzódik, csak művészi álarc, mely mögött egy, az emberiség multját és jövőjét kutató, annak szenvedéseit megértő és mélyen átérző nemes emberi szív dobog. A finom guny, mellyel érzéseit leleplezi, a részvétlen epikusi tárgyilagosság, melyek emberi vágyak hajótöréseiről, magasztos érzések, ideálok sárbagázolásáról, mélységes em-

beri szenvedésekről beszél, mind csak arra valók nála, hogy a művészi szépség, az igazság és hűség kedvéért félretolja személyét, az író az olvasó tolakodó kíváncsisága elől, a mindent megértő, magasrendű ember magába zárkózott, néma gögje, fölénye, a kiválasztottak érzékenysége és társalan egyedülállósága huzódik félre nálánál alacsonyabb lelkiek meg nem értő bizalmaskodása elől. De voltaképen alakjainak testi és lelki kinjait, töprengéseit, kétségeit ő maga is mindet a legszemélyesebben végigéli és végigszenvedi, s végigtekintve, szinte végigfejlődve az emberi civilizáció csetlő-botló, önmagát folyton kereső és soha meg nem találó, örökösen a dolgok lényegét és az igazságot kutató útján, rengeteg tudása, de még inkább csodálatos intuiciója révén rájön arra a meggyőződésre, hogy az élet számára tökéletesen egyértékű, hogy igazság-e az, amiben hiszünk, vagy tévedés, hogy eszményeink, ideáljaink megvalósíthatók-e, vagy csak chimerák, a fontos az, hogy vajjon az életre, a fejlődésre hasznosak és hasznosíthatók-e. S végigtekintve az emberiség multján, bevilágítva a rengeteg tévedésre, melyeken keresztül végig futotta pályáját, látva a tömérdek tévhitet, a rengeteg illuziót, melyekben bízva, melyek szolgálatába állítva minden erejét, vérét, életét, az ember megteremtette kulturáját, civilizációját, egy aránylag folyton nagyobb biztonságot, a természet szeszélyeitől egyre nagyobb függetlenséget, egyre több szépséget, egyre magasabbrendű gyönyörűségeket nyújtó életét, ráeszmél arra, hogy az emberi élet alapja, a fejlődés irányítója, az emberi cselekvés mozgatója nem az igazság, hanem a tévedés, nem a valóság, hanem a látszat, az illuzió. A tévedés az életnek fenntartója és fejlesztője, hacsak az igazság holt, az élettől idegen eszmevilágát kutatónok, s aszerint akarnók berendezni életünket, úgy megállana minden mozgás, elhalna a társa-

dalom, mert a tévedés, az illúziók természeti erők, melyek egyedül bírják munkára, küzdelemre sarkalni az alapjában véve békés, nyugodt életre hajlandó emberiséget, s mindazok a nézetek, hitek, meggyőződések, melyeket mi a saját szempontunkból, a magunk tudásának látószögéből tévedéseknek, káprázatoknak látunk, nem kinevetni való együgyűségek, nem kárhoznatni való ostobaságok, hanem megszívlelni, megismerni való tanulságok, annak a felismerésére, hogy mindazok a tévedések, azok az agyrémek, melyeket az emberi fantázia magának termelt, az életre szükségesek, a fejlődésre hasznosak voltak, s hogy egész életfelfogásunk, egész erkölcsünk aképp jött létre, hogy az élet, a tapasztalat megmutatta, hogy e tévedésekkel, illúzióinkkal, az isteneinkkel, a szellemeinkkel és tündéreinkkel élhetünk, eredményeket, fejlődést érhetünk el, míg nélkülük pusztaság és kietlen maradna a földgolyó. Az embert tévedései viszik előre pályáján, e tévedések tehát megbecsülni és megérteni valók. Örök végzetünk, hogy tévedésekben botorkálva jussunk előbbre, e tévedések a tapasztalattal, a tudomány segítségével talán finomabbak, felsőbbrendűek lesznek, de mindig csak tévedéseknek bizonyulnak egy későbbi civilizáció tudása és tapasztalata előtt, de e tévedéseinket nem szabad szégyenlenünk, nem szabad őket gyáván félrerúgnunk, nem szabad lekicsinyelnünk, mert egyetlen erőnk, mely a fejlődés felé visz bennünket. Anatóle France objektivitása, mellyel a legérthetlenebb, legcsodálatosabb, legnaivabb, minden érzésünkkel és tudásunkkal merőben ellentétes felfogást és cselekedetet oly természetesen, annyira a viszonyokból, társadalmi helyzetből folyónak tüntet fel, hogy szinte magunk is érezzük, hogy az élet akkor és abban a környezetben nem is produkálhatott másfajta felfogást, ennek a filozófiai alapgondolatának a takarója, mely takaró mögé búvik

az ő subjektív hite, hogy ha mindezek a nagy tévedések, ez illúziók, e káprázatok, melyeket a mai ember babonának, együgyűségeknek, csodálatos naivságnak és tudatlanságnak lát, mégis a kulturának, a fejlődésnek és haladásnak inkább rugói és mozgatói, mint akadályai és kerékkötői voltak, akkor a magunk illúzióiért, a magunk hitéért és meggyőződéséért, a magunk eszményeiért küzdenünk és dolgoznunk kell, noha tudásunk megtanított rá, hogy ezek a mi eszményeink és illúzióink egy későbbi kor, egy későbbi nemzedék szemében nevetséges tévedéseknek, naivságoknak fognak feltűnni. Rájön arra, hogy az, amit az élet igazi tartalmának nevezünk, csupa tévedés, hogy a fejlődés, a haladás semmi egyéb, mint a tévedések, az illúziók fokozatos átalakulása, s hogy a legrégibb tévedések közül azok, melyek leghasznosabbak voltak az életre, a fejlődésre, a társadalom kialakulására és megszilárdulására, azok máig is fenmaradtak, s ezeken a legrégibb, az emberi lélek legmélyén megbuvó tévedésekre van felépítve az egész mai társadalom. Ezért szelid iróniával, finom megértéssel tárja szemünk elé az emberi lélek legvaskosabb tévedéseit, s megérti, hogy az embernek létfontartása, haladása érdekében ragaszkodni kell kora ideáljaihoz, anélkül, hogy azt vizsgálná, hogy vajjon ez ideálok és illúziók megvalósíthatók-e és az igazsággal és tökéletességgel azonosak-e. Ugyanarra az eredményre jut, amit Nietzsche hirdetett, hogy »a mindenáron való tökéletesség, a mindenáron való igazság, megtagadása az életnek«. Ezt a hitet vallja az ő Nikiása, midőn azt mondja: »Az én véleményem szerint a tökéletesség sokba kerül, egész lényével meg kell azt az embernek fizetnie, s hogy bírassuk, meg kell szünnünk létezni. Ez olyan szerencsétlenség, mely elől Isten maga sem menekedhetett meg, mióta a filozófusok fejükbe vették megtökéletesítését.« Ettől már csak egy lépés, hogy

az örökös kételyből, a mindent skepsissel tekintő fel-fogásból kikeresse az egyetlen positivumot, ami az emberi életre nézve hasznos, s melyért küzdeni érdemes, amint azt Timocles mondja Papnuciusnak: »Barátom, el-találtad, én valóban skeptikus vagyok, egy oly rend tagja, melyet én tiszteletreméltónak találok, míg te azt nevetsé-gesnek tünteted föl, mert egy és ugyanazon dolgok külön-féle szempontból ítélhetők meg. A dolgok lényegét tekintve, nincs semmi becsületes, vagy becstelen, igaz, vagy igaz-talan, kellemes, vagy kellemetlen, mert egyedül az em-berék ítélete adja meg annak minőségét, épp úgy, mint a só megadja az étel ízét. Te azt vedd szememre, hogy a látszatot tagadom, holott éppen a látszat az egye-düli tény, melyet beismerek, s melyért élni érdemes.« S azzal, hogy megérti, hogy az életnek szüksége van az emberi tévedésekre, az illuziókra, a téveszmékre, mert ezeken keresztül kell megjárnia a fejlődés nagy útját, belátja azt is, hogy az embernek küzdeni is kell az ideálokért, szeretnie kell illuzióit, melyeket az emberi fejlődés és tökéletesedés felől teremt magának. Ez alap-gondolatban már benne van az író későbbi egész pá-lyájának, irodalmi és politikai működésének magva. An-nak az embernek, ki rájutott arra a megismerésre, hogy az emberi tévedések, az illuziók, a hipotézisek, az in-tuitió és fantázia ezer fajta szülőttei kulturtényezők, az emberi fejlődés és haladás segítő gnómjai és sylphei, az már nem maradhat kora ideáljainak, törekvéseinek, eszméinek néma, közönyös szemlélője, hanem ha tudá-sánál, élet- és társadalom-ismereténél fogva tudatában is van annak, hogy ez eszmék, e törekvések és ideálok valamikor majd tévedéseknek fognak is bizonyulni, meg-érti, hogy ezeket mégis az élet kényszerítő ereje terem-tette elő, hogy az életnek, az emberiségnek, a haladásnak van szüksége rájuk, s az, aki ezt megérti, az nem marad-

hat meg a maga csöndes elvonultságában, nem állhat meg rezignált mosolyával »a minden úgy van jól, ahogy van« nyugalmas, kényelmes álláspontján, hanem praedestinálva van arra, hogy az új eszmék áramlata magával sodorja, hogy azoknak segítségére, szolgálatára álljon, hogy az új eszmékért, új ideálokért lelkesedjék, hogy azoknak vezetője, vagy szolgája legyen. Mikor Anatole France még békésen irdogált az asztala mellett, mikor az emberektől való teljes különélést látta az ember zavartalan boldogságának és legfőbb javának, mikor irasainak ismerői és talán ő maga is a konzervatív irány és világfelfogás leghivebb emberének tarthatták, akkor már ő e felismerés, e gondolat ereje által titokban fel volt avatva az új eszmék, az emberi haladás, az emberi solidaritás harcos katonájává.

És ne vizsgáljuk azt, hogy vajjon e gondolat, e felismerés, mellyel ő az emberiség törekvéseinek, küzdelmeinek értékét és jelentőségét megállapítja, mennyiben eredeti, mennyiben új, ne vizsgáljuk, hogy van-e ő gondolkozónak olyan mély, mint amilyen költőnek és művésznek látjuk, elégedjünk meg azzal, hogy munkái az emberiség fejlődésének, haladásának nagyobb szolgálatot tesznek, általuk világosabb képet nyerünk emberekről, társadalmakról, az élet valódi értékeiről, mint nála sokkal mélyebb, sokkal eredetibb gondolkozók munkáiból. Az eredetiség, az újszerűség egymagukban még nem elégségesek, a nagy hatások előidézéséhez; kell még ahhoz sok minden egyéb, hogy értéket jelentsenek az emberiség számára. Hogy az Anatole France szavaival tegyem világosabbá a mondottakat, s az ő kedvéért meg fogják bocsátani nekem e hasonlatot, hozzátéveszem, hogy »az aktus, melynek a világ macedoniai Nagy Sándort, vagy Napoleont köszönheti, már annak idejében sem volt sem túlságosan eredetinek, sem me-

részen újnak nevezhető, s mégis ez aktus következményeképp megváltozott a világ térképe.« A gondolat is, mely Anatole France írásaiból sugárzik felénk, ha nem is tulságosan eredeti, ha nem is új, mégis új képet vetített agyunkba az emberi kultúra, az emberi társadalom és annak jövője felől.

5.

Brandes, Delaporte, Kozmutza Kornélné* s mindazok, kik Anatole Franceról irtak, hangsúlyozzák a nagy szellemi rokonságot France és Renan közt, s maga France is elismeri, hogy mesterét tiszteli benne. Nem akarom kétségbevonni e megállapítás helyességét, s elismerem, hogy az erős skepticizmusra való hajlandóság, az írónia, a nagy történeti és kritikai érzék, a szokatlan nagy műveltség és tudás, a rég mult problémái iránt való érdeklődés, elmúlt korszakok megelevenítése, életrehívása iránti csodálatos képesség olyan rokonszellemeleknek mutatják e két író, hogy joggal lehet hangsúlyozni, hogy Anatole France, Renan szellemének örököse. Kétségtelen azonban az is, hogy az ő finom szellemének családfája, messze túl Renanon, visszanyúlik a francia kulturába, s Voltairét épp oly joggal, ha nem többel, számíthatja szellemi ősei közé, mint Renant. Aminthogy lényének ariisztokratikus különállósága, finom, distinguált előkelősége, tömegek és dolgok fölé emelkedő gúnyos szelleme, érzékisége, a testi gyönyörűségeket élvezni tudó, s azokra ősi, természetes ösztönnel vágyakozó gondolkozása inkább beillt volna a Lajosok korába, Versailles pompáitól ragyogó termeinek boldogságban, érzéki gyönyörökben tobzódó, hitetlen, cinikus, de elbájoló előkelőségű, s megvesztegetően elmés társaságába, mint a maga korának szürke, kiabáló, vaskos köztársaságába. Az a gyön-

* Anatole France volt titkára; Kémeri Sándor néven ir.

géd cinizmus, mellyel az emberi érzésekről, nagy eszmékről, szentnek és sérthetetlennek tartott dolgokról és személyekről beszél, a naiv szemérmetlenség, a soha nem rejtegetett érzékiség, mely írásaiból árad, a gondolatok ragyogó ötletessége, a dialógok szellemessége, képzeletének féktelensége, szerteszét való csapongása, nagy kérdéseknek, óriási problémáknak egy hasonlattal, egy író-nikus gestussal, egy csípős válasszal, epigrammatikus rövidséggel való elintézése, mind ama kor, ama kutura egyenes leszármazottjának mutatják, mely kor kifinomodott izlésű, hitetlen, szellemes, csupa-ész társasága Trianon egy-egy illatos, ragyogó boudoirjában összegyűlve, olyan élvezettel tudta hallgatni Boilau egy finom szatiráját, oly finoman tudott mosolyogni Chamfort pikáns bonmotin, s oly vidáman tudott kacagni, ha Voltaire felolvasta néhány új epigrammját, hogy kacagásuk messze kihangzott az éjszakába, s fülébe verődött a park körül bujkáló, utolsó garasaiból kifosztott, éhező és didergő proletároknak. Annak a szabadszáju és mégis finoman izléses kornak késői hajtása ő, melynek szüksége van fényre és ragyogásra, az érzéki gyönyörök kábulatára, hogy az életet elviselhetőnek találja, amely egy nagy mult, egy gazdag kultúra terhes örökségét hordva vállain, mindent egy megértő, gúnyos mosollyal vél elintézhetőnek, melynek számára az élet és költészet egyformán csak kedves, drága játék, mely semmit sem vesz komolyan, semmiben sem hisz, semmiben sem remél, törvények és erkölcsök fölé helyezi magát, bensőleg monarchia- és egyházellenes, felvilágosodott, de sokkal kényelmesebb, semhogy a monarchiának, vagy egyháznak az egész társadalomra ránehezedő súlyát le tudná és le akarná rázni magáról. Voltaire, ki mindent kigúnyol, ki olyan maró satyrával hasonlítja össze a francia egyházi, politikai és társadalmi viszonyokat az angollal, olyan csúfot űz egy satyrájában a

királlyal, hogy folyton a Bastille-ba vándorol, mégis csak az udvarok, akár francia, akár porosz udvar légkörében, finom, művelt, elmés emberek társaságában érzi jól magát, s bármennyit harcol is az igazságért, bármennyit küzd is az emberiség felvilágosodottságáért, mégis maga is finomkodó, a kulturát és műveltséget az emberi jogok fölé helyező udvari ember, ki a kulturát félti a paraszt csizmák besározásától, csak az eszével látja az emberek egyenlőségét, de a szívével nem érzi és nem kívánja, s a nagy plebejusnak, a szívével gondolkodó Rousseau-nak kellett jönni, hogy megadja a halálos dőfést e romlott, dekadens, erkölcstelen, de csupa szépségtől áradó korszaknak. Ennek a kornak későnszületett gyermeke, ennek a Voltaire-nek leszármazottja Anatole France, a kételkedő, a gúnyolódó, a felvilágosodott, a művelt Anatole France, ki beleásva magát rég elhalt kulturákba, letűnt századok műveltségébe és gondolatvilágába, tudomást sem látszik venni saját koráról, saját kortársai lelkéről, küzdelmeikről, vágyaikról. A hellén és római szellem pompás termékeiben gyönyörködve, csupa fensőbbrendű ember gondolatvilágában élve, egy rég letűnt korszak eseményekben, szellemi és testi örömeiben egyformán gazdag légkörét szívja, a szép, a művészi élet után való vágya annyira elfoglalja szívét és agyát, hogy észre sem veszi, hogy nemcsak halottak, hanem élők is vannak, hogy ezeknek az élőknek ma épp úgy megvannak a maguk kívánságai, a maguk eszméi és ideáljai, a maguk szenvedései, örömei, világfelfogásuk, művészetük, forrongásaik, mint más századoknak és rég elenyészett társadalmaknak. Fény, ragyogás, művészet, műveltség, finomság után sóvárgó lelke sehogysem illet bele a maga korának egyhangú, sivár, szürke életébe, s ki hozzá van szokva, hogy igazi hősök, nagy költők, nagy zsarnokok, nagy filozófusok emlékei között töltsé nap-

jait és éjeit, sehogy sem tudott érdeklődni kora apró fiskálisainak szónoklásai, apró tülekedései, hangzatos jelszavai iránt, s ki benne élt a korban, melyben igazi próféták és apostolok szenvedtek, mikor egy régi világ rombadőlése jelezte az új világ születését, sehogysem bír lelkesedni az új világmegváltó ideákért, s skepsise sehogysem engedte belátni, hogy érdemes volna saját százada eszméivel is foglalkozni. Könyveiből úgy látszik, mintha a világ fejlődése számára befejezést nyert volna a tizenkilencedik századdal, s hogy az egész tizenkilencedik századot nem tekinti másnak, mint az előző század eszméi népszerűsítőjének, mely nem teremt és nem termel egyebet, mint az előző század elméletének gyakorlati megvalósítását. Idegennek érzi magát e gyakorlati, művészi alkotó erő és képzelőtehetség nélküli században, s ha a Szajna partján sétálva, be-betér egy utcai könyvtárhoz, hogy régi pergamenek és régi metszetek után böngésszen, vagy ha könyvesházába zárkózva, elmereng szeme az összehalmozott régi kéziratcsomókon, s antik szobrokon, valószínűleg nagyobb érdeklődéssel gondol az athéni csöcselék forrongásaira, ordító népszónokaira, az utcán vitatkozó bölcsészeire, mint Páris utcáin felvonuló, jelszavakat kiabáló proletár-csapatra, azok szónokaira és vezetőire. S míg lélegzetfojtva figyeli rég letűnt századok szíve verését, míg tudása, buvárkodása, művészete fényével bevilágít régi korszakok elhantolt gondolatvilágába, az alatt, úgy látszik, észre sem veszi, hogy saját korában, saját hazájában nagy összetűzések, ellentétes világfelfogások egymásról, vad rohamában mintha meg rázkódott volna a föld. Pedig Franciaország lelke egy hirtelen támadt viharban egyszerre csak megremegett. Egy látszólag jelentéktelen esemény, egy ember magánügye, a világhírűvé vált Dreyfus-eset volt az a mag, mely világtörténelmi erők összeütközésének csiráját hordta

magában. Az ügy untilig ismeretes, nem fogunk beszélni magának az esetnek részleteiről. Senki sem sejtette, hogy milyen mély problémák, milyen undok sebek fakadnak fel nyomán, senki sem gondolta, hogy az egyház és állam régóta lappangó ellenségeskedése nyílt harccá fajuljon, s ezen ügy kapcsán vívja meg a római egyház élet-halál harcát a francia köztársasággal. Mikor már az ügy nagy hullámokat vert, s az egész világot kezdte foglalkoztatni, még akkor sem sejtette senki, hogy igazában mi rejlik mögötte, s mindenki azt hitte, hogy csupán a francia antisemiták privát mulatsága, kik saját céljaikra, saját kedvtelésükre rendezik a pokoli zenébonát. Pedig, mint Anatole France mondja »L'église et la republique« c. kötetében az antisemiták mögött a római egyház, a »hosszu kéz« állott, mely ujjain rángatta az antisemita bohócruhájába öltöztetett bábukat, hogy azok örült buk-fenceivel, orditozásával felgyullassza a söpredék örökösen kitörésre kész romboló ösztöneit, s összetörje vele az állami rendet, s halálos csapást mérjen az állami hatalomra. Ez antisemita társaság kitűnő eszköznek bizonyult Róma kezében. Izgatnak a salonokban, a kávéházakban, az utakon, nyugtalanítják a népet, zavarják a közbiztonságot, s forrongásba hozzák az országot. Jelszavakat gyártanak, s régieket hoznak forgalomba. Szónokaik, publicistáik folyton a hazafiságról, a »gloire«-ről szavalnak és írnak, védik a hadsereget, a nemzeti szellemet, s árulónak, gazembernek kiáltanak ki mindenkit, ki a hadsereg és hadvezetőség ocsmányságait szelölöztetni merészeli. Hazaáruló mindenki, aki nem nacionalista, s ki nem tartja a zsidót árulónak. A nép kegyetlenkedő ösztönei a végső kitörésig fel van izgatva, s úgy látszik, hogy csak pillanatok kérdése, mikor borul vérbe és lángba egész Franciaország. Közben a római milícia egyéb csapatai is megteszik a magukét. Az el

nem ismert congregatiók, legszabadabbaknak érezve magukat, a legvakmerőbben agítálnak. S mellettük csatasorba lépnek a szerzetesrendek is. A pillanatot kedvező alkalomnak találják a megmozdulásra az állami rend régi ellenségei, a jezsuiták is, a régi harcosok, kik, mint Anatole France mondja, már IV. Henrik idejében sem akartak egyebet, mint az állam felbontását, s kiket most az a szent cél izgat, hogy az általános felfordulást kihasználva, törvényes intézkedésekkel szorítsák vissza a protestánsokat és zsidókat, s törvényes intézkedéssel kössék le az államot az egyháznak. A szent Domonkos-rendűek, amely rend az eretnység ellen való küzdelemre alapított, nyíltan, minden tartózkodás nélkül mennydörögnek a szószékekről az eretnek kormány és köztársaság ellen, s az Assomptionisták egész zavartalanul dolgoznak a »szent forradalom érdekében«. Hírlapokat, folyóiratokat alapítanak, az egész országban szervezik az ifjúságot, s nincs egy este Párisban, mikor a fiatal camelot-k szervezete ne rikoltaná végig Páris utcáin: »Vive l'armée«, isten dicsőségére és az egyház hasznára. S a pokoli zűrzavarban a benne élők nem láthatják, mi történik körülöttük. Csak jelszavakat, kiáltásokat hallanak, egyfelől az igazság, emberi jogok, emberi egyenlőség, szabad gondolat, állami rend, másfelől a hadsereg szentsége, a gloire, nemzeti eszme, nemzeti nagyság, hazaárulás hangzatos szavai, s hátul a sötétben a felszabadult pokoli erőket egyre jobban izgatja, egymásra uszítja egy finom, fehér ujjakban végződő szellemes, okos, áttetsző kéz. S mind e pokoli zűrzavar, a zsbongás, e felszabadult, lángoló szenvedélyek közepette forog, mozog, ágál, agítál, a becsületét keresi, a maga igazát jajgatja, egy tépett vállrojtú, összetört, zsidó katona, ki azt hiszi, hogy mind e zaj, e láрма, e felfordulás ő érte, ő miatta van, ki központjának tekinti magát a pokoli harcnak, mely

ő miatta szakítja kétfelé Franciaországot, s azt hiszi, hogy ez az egész világfelfordulás mind csak azért van, hogy kiderüljön, vajjon ártatlan-e ő, vagy bűnös? S az az egész zajongó tömeg, melynek szenvedélye olyan magasra csap, hogy mint egyetlen hullám borítja el az egész országot, s a küzdő, egymást becsmérő és megfojtani igyekvő ellenfelek, miniszterek, tábornokok, politikusok, szónokok, az egész világ, mély, feszült figyelemmel lesi, hogy mely pillanatban tör ki egy véres forradalom, mind azt hiszik, hogy egyetlen ember miatt szakad két ellenséges pártra egy ország. Ez a zaj, ez a tülekedés, e forrongás ereje és vihara behatol a »könyvek városába« is. Mind a két párt sorompóba szólítja az ország legjobbjait, legnagyobb embereit, hogy egyéniségének súlyával döntse el, hogy melyik részen van az igazság. S a visszavonult, kényes izlésű, előkelően zárkózott, művészetbe és gondolataiba mélyedt költőt is bírónak követeli a közvélemény nyomása, hogy mondjon ítéletet e perben a maga állásfoglalásával. El lehet képzelni, mennyire nehezére esett a maga békés, harmonikus, contemplatív életéből a nyilvánosság elé való lépés. Hogy lázadózott az izlése, hogy belelépjen e rothadó mocsárba, hogy irtózott a műveltsége, a tudása attól, hogy meghallgassa a tudatlanok, a műveletlenek handabandázását, s hogy visszariaszthatta skepsise, hogy itéikezzék, hogy igazságot szolgáltatson, mikor meggyőződése, hogy igazság nincs, s az meg nem ismerhető. Csakhogy az, ki belelátott már annyi kor, annyi társadalom lelkébe, ki emberek gondolatából, szenvedéseiből, érzéseiből ki tudta hámozni egész társadalmak, egész civilizációk mozgató, fejlesztő, új korteremtő eszme-áramlatát, most is megértette, megérezte, hogy itt többről, nagyobb dolgokról van szó, mint egyetlen ember igazáról, vagy bűnéről. S ítélkezésre hivatva fel, nem fordult el kényes megvetéssel, undorodó felháborodás-

sal, mint ama hajdani Gallió, hanem megértette, hogy annak az összeroncsolt, szánalmas zsidónak perében nem egy embernek a másikkal való vitája kerül eldöntésre, hanem egy régi, elvénhedt, a fejlődést akadályozó, az életet megrohasztó szellem került szembe egy ujító, felfrissítő, felszabadító, a tovább-haladás útját lehetővé tevő eszmeáramlattal. S akkor már a modern Gallió nem habozhatott. Legyőzte érzékeny lelkének természetes bátortanlanságát, izlésének, magánosságát, külön utakat járó lelkének lázadozását, katholicizmusának, fényes tradíciókhoz ragaszkodó lelkének konzervativizmusát, s Franciaország egyik legnemesebb szelleme kivonult büszke zárkózottságából, s odaállott Franciaország legjobbjai mellé, hogy döntsön a zsidó perében. Döntött s ezzel hozzáfűzte magát az emberi jogokért, az emberi haladásért küzdők táborához.

6.

Ettől az időtől kezdve még szembeötlőbb a hasonlóság, mely pályája, szerepe, irodalmi működése, mód-szere, munkáinak tárgya és iránya áttekintésénél Voltaire nevét juttatja eszünkbe. Most már nem a régi objectív szemlélődő, mindent egyformán finom iróniával tekintő művész, ki csak a dolgok megértésére, megismerésére törekszik, anélkül, hogy a legkisebb jelét is adná annak, hogy úgy, amint vannak a dolgok, nem jók, hogy azokon változtatni lehetne, vagy kellene, hanem ellenkezőleg, mint hajdan Voltaire, egy oktató, felvilágosító, ösztönző és izgató pártember, ki a nyilvánosság elé áll, harcol szóval és tollal, agitál, népgyűléseken beszél, munkásiskolákban, népegyetemeken felolvas és tanít, felvilágosít, izgat a maga meggyőződései mellett. Alljunk meg itt egy pillanatra. Ne méltóztassék azt úgy képzelni, hogy Anatole France, ki hajlott korában, szinte átmenet nél-

kül, látszólag megtagadva multjának, egyéniségének legkarakterisztikusabb vonásait, a legmagasabb rendű skeptikusból egyszerre a legnaivabb hívővé változott volna, ki mintegy isteni divinációval igazságnak ismerte volna fel a szocialismus tanításait, ki azokban fanatikusan hisz, ki ez iránytól az emberiség végleges megváltását várná. Anatole France maradt a régi kétkedő, mindent megértő és mindent megbocsátó gondolkodó, akit azonban az a felismerése, hogy tévedéseink is fejlődést, haladást eredményezhetnek, az emberiség tökéletesítéséhez, boldogabbá tévéséhez hasznosak lehetnek, ha magasabb rendűek, ha finomabbak, mint egy előző kor tévedései, hogy tehát épp oly erővel, épp oly kitartással és szenvedéllyel kell harcolnunk győzelmük érdekében, mintha igazságoknak tartanók, mihelyt egyszer alkalmasaknak látszanak a mult minden fejlődést megakasztó, minden haladást kizáró, minden életet elfojtó és elsorvasztó ideológiájának kipusztítására. Ezért csatlakozik France a szocialistákhoz, ezért szegődik a legradikálisabb táborhoz, mert ennek segítségével tartja leginkább legyőzhetőnek azt a veszedelmet, mely klerikalismus és nacionalismus név alatt az emberi haladás minden előre való lépését megakasztással fenyegeti. Ettől az időtől kezdve, s ettől a céltől vezéreltetve, munkái iránymunkák, melyekben azonban művészetének bámulatos ereje, írói sajátosságának bája egyáltalán nem veszít, hanem még növekedik. Azzal a különös, csupán nála feltalálható írói képességgel, hogy saját magát, a maga nézeteit úgy képes belevinni munkáiba, hogy szubjektív meggyőződése a legtárgyilagossabb formában nyer kifejezést, eléri, hogy tanító, oktató, felvilágosító regényei, melyekben egy láthatatlan, de mindenütt jelenlevő ellenséggel, a nacionalizmussal és klerikalizmussal harcol, melyekben hadat üzen, s Voltaire-hez hasonló gunnyal és erővel ostromozza hazája mai

társadalmi állapotait, a társadalom kegyetlen berendezéseit, véres igazságtalanságait, egyáltalán nem látszanak irányregényeknek, hanem ép oly művészi, ép oly költői alkotó erővel rajzolt korképeknek, mintha nem is a saját korunk törekvései, vágyai, személyes érzelmeink, rokon és ellenszenveink volnának bennük visszatükröztetve, hanem egy rajtuk kívül álló, idegen kor és társadalom művészi felidézését élveznők benne. A művészet ereje nagyobb bennük, mint a célzatosság kidomborodása, s ép innen van meggyőző, szuggesztív hatásuk. Pedig fejlődésének eme korszakától kezdve csaknem minden munkájában benne fekszik a célzatosság, hogy ébren tartsa az érdeklődést saját korának nagy kérdései, a szociális problémák iránt, s hogy éles iróniával tegye harckép-
 telenekké a haladás, az emberiség fejlődésének akadályául szolgáló nacionalistákat. S ez nemcsak szónoki, társadalompolitikai írásaira, hanem szorosabb értelemben vett szépirodalmi munkásságára is áll. Abban a négy regényben, mely a *Histoire contemporaine* közös gyűjtőcím alatt megjelent, a *l'Orme du mail*, *le Mannequin d'osier*, *l'Anneau d'amethyste*, *Monsieur Bergeret à Paris*, amelyek voltaképp a vidék korlátolt, egyáltalán nem intelligens életének pontos és finom rajzát nyújtják, a kitérésekben, a bő közbevetésekben a kor aktuális eseményeire és eszmé-
 áramlataira tér ki mindenütt, s miközben megismerjük Guitrel abbét, amint Tourcoing megüresedett püspöki széke körül kering, Worms-Clavelint, a zsidó prefétet, Terremondre urat, a kerület összes tudós társaságainak tagját, Cartier de Chalmot generálist, a kardinálist és vikáriust, Lantaigne abbét, a szeminárium igazgatóját, s végül a szelid, gyöngéd, finom, kétkedő Bergeret urat, ki élete szürkességén elkeseredve, felesége tekintélye, uralma alatt elnyomva, ki legjobb tanítványával csalja meg, rezignáltan nyugszik meg sorsában, megismerjük egyszersmind egy hihet-

lenül szűk látókörű, kapzsi, önző vidéki társadalom szinte tudományosan pontos rajzát és lélektanát, s közben az író gondoskodik róla, hogy sokszor megsemmisítő gúny-nyal tárgyalja le a nacionalista és klerikális felfogás elmaradottságát, társadalomellenes szerepét. Különösen az Amethistgyűrű az, hol mesteri módon érvényesül az író gyilkos iróniája, hol bámulatos élethűséggel van meg-rajzolva, hogy miképp hoz mozgásba Isten alázatos szolgája, a kenetteljes, szerény pap férfiakat, asszonyokat, milyen hihetetlen cselvetéseket sző, hogyan használja mások gyengéit, hibáit fel, s hogy illeszti be az elkövetett bűnöket, házasságtöréseket intrikáinak láncolatába, hogy hozzájuthasson a püspöki gyűrűhöz, s hogyan hámozódik ki belőle, mihelyt célját elérte, az igazi lélek, mint pattan ki az alázatos, meghunyászkodó papból az egyház harcos szolgája, az állam engesztelhetetlen ellensége. Anatole France iróniája legszebb diadalait aratja a klerikális és nacionalista önzés eme leleplezésében, valamint abban a pompás persiflageban, melyben a 16-ik század nyelvének, írásmódjának, gondolatmenetének kifogástalan utánköltésével Bergeret ur tárja fel ellenfelének gondolatmenetét, megismertetve a Trublionoknak, a 16-ik század nacionalistáinak gondolkodását. Még messzebb megy France hazája közállapotainak kigúnyolásában, a royalisták, nacionalisták, klerikálisok lesújtó jellemzésében a Pingulnek szigetében.* E munka, melynek majdnem mindenik alakja egy Franciaország történetében szereplő egyéniség, szinte hű tükre az ország egész társadalom-történetének a leg-régibb időktől napjainkig, s csodás bájjal, a legendák nyelvén, a legüdébb naivitással írja le a ködbevesző, történelmileg soha ki nem deríthető állam-alapítást, a civilizáció kezdetét, gúnyt űzve a komolykodó történetírók-

* A Pingulnek szigete. Bölöni György fordítása. Megjelent az Athenacum Könyvtár-ban.

ből is, kik egész határozottsággal, tudományos pontossággal szeretnek beszélni a soha meg nem ismerhető homályba tűnt multról is, s a legraffináltabb, legszövevényesebb meséket vegyítve bele, hogy képet nyujtson a hihetetlen fondorlatokról, melyek során az egyének önzése, s egyéni érdekek összeütközése alapján dől el a társadalom fejlődése, s nyer megoldást az állam érdeke. Minél inkább közeledik korunkhoz, annál élethivebbek, illetve annál inkább felismerhetők az álnevek alá rejtőző szereplő személyek, nemzetek és események. Sokan egész kis névmutatót készítettek e regényhez, hogy világossá tegyék a szatíra igazi értelmét, s ebből mi is felsorolunk egy-néhányat. Chatillon neve alatt Boulanger tábornok rejtőzik s szellemi fegyvertársai, Agaric és Cornemuze atyák, a jezsuitákat és kongregánista szerzeteseket jelképezik. Formoze elnök Faure Félix után van mintázva, a »mar-souin«-ok alatt a szomszédokat, Angliát és Németországot, Nigritien alatt pedig Marokkót kell érteni. A »80.000 köteg széna esete« a Dreyfus-eset, s Pyrot nem más, mint Dreyfus őrnagy; Greaudok tábornok Mercier hadügyminiszter, Colomban neve alá Zola személye van bujtatva, Bidault-Coquille személye mögött pedig maga Anatole France, mások szerint pedig általában az »intellektuell«-ek tipusa rejtőzik. E regény nyújtja legvilágosabb példáját annak az erős szellemi rokonságnak, mely Anatole France és Voltaire között van, mely nemcsak a szellem előkelő finomságában, az írásmód sajátos gunyosságában, az előadás látszólagos naiv, mesterkéletlen egyszerűségében, hanem a kitűzött célok azonosságában is határozott kifejezést nyer; mindkettőnek közös alapeszméje, kitűzött célja az elmék felvilágosítása, a haladás útjának egyengetése, a maradi, a fejlődést akadályozó intézmények, eszmék, irányok, világnézetek, s ezeket képviselő személyek csipős jellemzése, ironikus beállítása útján, s anél-

kül, hogy a két író nagyság, jelentőség és hatás tekintetében összemérni akarnók, bátran kimondhatjuk, hogy a Pinguinek szigete méltó utóda Candenak. Anatole France, mint egykor Voltaire, hadat üzen és félelmetes ellenfelévé válik az egyházi uralomnak, épp úgy, mint Voltairt, győzhetetlenné teszi szellemessége, tudása, s bátor szókimondása; épp úgy, mint Voltaire, kérlelhetetlen üldözője ósdi előítéleteknek, s nemes, bátor hangú védelmezője az igazságtalanul üldözötteknek. Csakhogy tovább megy, mint Voltaire. Nem elégszik meg a maga Calais-esetével, s nemcsak egy híressé vált ügy kapcsán világítja meg azokat a szörnyűségeket, melyekkel az igazságszolgáltatás tévedései, egyének bornírsága, fanatikus-sága, tudatlansága, előítéletei, nézetei nyomják agyon a szerencsétlent, ki arra a martiriumra jut, hogy személyével szolgáltatson elégtételt a megsértett jogrendnek, hanem általánosít, leszáll a szegények, az elhagyottak közé, s képzelete alkotásán mutatja be, minő játékszer az igazságszolgáltatás kezében a mai jogrendszer, a mai bizonyítási rendszer mellett az egyén, a magára hagyott, gyámoltalan, ügyefogyott kis polgár és proletár, kinek nincsenek hatalmas barátai, védői és szószólói. A Crainquebille című kis műremek,* a maga szelid, naiv előadási modorával gyilkos erővel gunyolja ki a mai igazságszolgáltatást, az ugynevezett törvény előtti egyenlőséget, bemutatva a szegény, ártatlan zöldség-kereskedőt, mily lesújtóan magára van hagyatva a maga gyámoltalanságában, a maga tudatlanságában a bírói szék előtt, holott állítólag százfajta garancia védi a szegényeket és ügyefogyottakat, hogy jogsérelem ne essék rajtuk, s milyen egyenlőtlenül keveset nyom az ő szava, az ő igazsága a bírói mérlegelés serpenyőjében, midőn az állami hatalom képviselője, az ostoba, nagyszájú, hiu és hazug

* Crainquebille. Franyó Zoltán és Révész Andor fordítása. Modern Könyvtár 178—179. szám.

rendőr »hivatalos hatalom elleni erőszak«-kal vádolja. S pompás, megkapó szatírával mutatja ki, hogy miképp fordul el az ártatlanul elítélt Crainquebille-től, akit 14 napi fogházra ítél a bíró, anélkül, hogy bármit tett volna, pusztán azért, mert nem tud beszélni, s együgyű, naiv, paraszti beszédét nem tudja és nem akarja megérteni, a maga kis, szűkkörű, ósdi előítéletekkel telített társadalma, miképp hagyják magára a »szörnyeteget«, mint pusztul el kis üzlete, miképp megy tönkre ekzisztenciája, s miképpen alakul át a békés, nyugodt, szelid lelkű, alázatos, törvénytisztelő, a hatóságtól remegő kis ember társadalomgyűlölő, törvényt tipró, a hatalmas rendőrt gyűlölő és kigunyoló anarchistává, kinek legforróbb vágya, hogy a rendőrt, s benne az államot megsérthesse, s újra börtönbe kerülhessen. Ez a kis novella, melyben Anatole France minden írói sajátosságának bája szelid harmóniában egyesül, a maga egyszerű meséjével, szelid melancholiájával, alakjainak eleven, élethű jellemzésével, objektív, elbeszélő hangjával, s a mögéje rejtőző fájdalmas iróniájával úgy hat, mint egy fájdalmas ostorcsapás, melyel lelkiismeretünkön végigsuhant egy nagy, mindent átfogó elme, és mint egy forró, sós, nehéz, szívünkre hullatott könyecsepp, melyet az egész emberiségért ejtett egy meleg, emberszerető lélek.

Anatole France azonban nemcsak szépirodalmi alkotásaival állott a hialadás, a szocialista világnézet, radikális törekvések szolgálatába, hanem kimondottan szociológiai munkásságával is. Már fejlődése korábbi szakában sem elégtül ki gazdag lelke a képzelete alkotja lények egész seregének megteremtésével, jellemük, gondolkodásuk megfestésével, hanem szüksége volt rá, hogy tudása és műveltsége fényét, művészetének báját kifejezésre juttassa azokban a benyomásokban is, melyek mások alkotásainak megismerésekor támadtak lelkében. Ezen benyomásait, irodalmi kritikai működését a »Vie littéraire« négy

kötete mutatja, világos bizonyosságát nyújtva annak, hogy finom, kételkedő szelleme ott sem akart örökéletű törvényeket, objektív, csálhatatlan igazságokat keresni, hol nem saját, hanem mások képzeletének világát éli végig. S most, írói pályája e második, agitatorikus, küzdő részében sem éri be a szépirodalmi alkotásokkal, nemcsak ezekben adja képét kora társadalmának, irányainak és törekvéseinek, hanem tudása és műveltsége fölös ereje újból a szűkebb értelemben vett kritikusi tevékenységre kényszeríti, csak hogy most nem a szépirodalom, nem a képzelet alkotásainak, hanem az életnek, a valóságnak, a társadalomnak éles szemű, finom érzékű kritikus, ki mindent meglát, mindent észrevesz és semmit sem hallgat el. S az a legcsodálatosabb, hogy míg szépirodalmi munkáiban bámulatosan objektív, kritikai munkáiban leplezetlenül szubjektív. S amint a »*Vie litteraire*«-ben nem csinál belőle titkot, hogy kritikája szubjektív, hogy nem hisz az esztétika örök törvényeiben, hogy a regényt nem pusztá mesének, hanem szerzője önéletrajzának is tekint, úgy társadalmi kritikáiban, a beszédeiben, a felolvasásaiban is kidomborodik az a hitvallása, hogy a világot, az embereket, a haladást, a fejlődést csak magunkon keresztül, csak magunkból ismerhetjük meg, s világért sem szabad képzelnünk, hogy a valódi, a tökéletes, a soha felül nem mulható igazságot ismertük meg, s hirdetjük. Szubjektivitásának eme elárulásában, leplezésében rejlik az a csodálatos tünemény, hogy minden, amit ír, beszél, felolvas, meggyőző erővel hat, úgy, hogy szuggerál, lenyűgöz, hipnotizál bennünket, hogy hinnünk kell annak igazságában, amit ő állít. Szembeállítva a maga szubjektív, az életviszonyokból, eseményekből levont meggyőződését, ellenfeleinek vak hitével, százados előítéletek megkövesedett sablonjaiba öntött nézeteivel, fanatikus, a szabad vizsgálódást és kritikát szentségtörésnek

tekintő, megdönthetetlen igazságaival, szembetűnővé válik, mennyivel felsőbbrendűek, mennyivel magasztosabbak, mennyivel inkább az élet, a fejlődés, a haladás szolgálataiban állók, s így életünkre, az emberiség boldogulására mennyivel hasznosabbak az ő szubjektív meggyőződései, mint ellenfeleinek ugynevezett igazságai. Amit ő állít, azt ő maga vizsgálta meg, s nekünk szabadságunkban és módunkban áll utánanézni, meggyőződni, hogy nem tévedett-e; amit ellenfelei mondanak, az a mások vizsgálódásának, más korok és életviszonyokból levont következtetéseknek fanatikus hittel való átvitele a mai korra és mai életre, tradícióknak konzerválása, a vakhit és osztályérdekek önzésével való bebalzsamozása szent műmiákká, melyekhez hozzányulni, melyeket érinteni és megvizsgálni »tabu«. Anatole Francenak ezek a társadalomkritikai, szociológiai vizsgálódásai különböző gyűjteményekbe foglalva jelentek meg, így az »Opinions sociales«, »Cahiers de la quinzaine«, »L'église et la république«, melyekhez hozzávéve a Zola sirjánál, s Renan szobrának leleplezésénél tartott beszédeit, Anatole Francet nemcsak mint nagy író, hanem mint az új kor eszméinek, kívánságainak megértőjét, nem mint szemlélődő, kontemplatív filozófust, hanem mint küzdő, harcos pártembert mutatják be, ki írói nevének fényét odakölcsonzi a szónoknak, tudása és elmélkedései gyümölcseit odaajándékozva a gyakorlati politikusnak, hogy annál nagyobb legyen az ereje, a hatása a felvilágosító munkának, melynek szentelte magát, hogy annál több hivat szerezzen a szocialista felfogásnak, s annál jobban gyöngítse a haladás ellenségeit, klerikálisokat, nacionalistákat, s minden egyéb konzervatív árnyalatot. Ebbe az irányba tartozó munkásságának termékeit közös vonás jellemzi, formailag, hogy valamennyi ily természetű alkotása beszéd alakjába van öntve (kivéve L'église et la république), tar-

talmilag pedig, hogy nem elvont filozófemák, hanem valamennyi gyakorlati kérdésekkel, az élet által felvetett napi eseményekkel, társadalmi, bel- és külpolitikai problémákkal foglalkozik, s az események kapcsán, a szereplő egyéniségek jellemzéséhez fűzve fejti ki nézeteit, melyek az események, a szóban forgó kérdések felé emelkedve, megnyitják a szemeket, világossá teszik az agyakat, s széles perspektívát nyitnak meg a hallgatóság előtt. Beszédeiben gondos figyelmet fordít arra a körülményre, hogy hallgatói közt a társadalom minden osztálya képviselve van, hogy a beszédeket nem mindig az »intellektuellek«, magasabb műveltségű emberek, hanem többnyire munkások, munkásnők felvilágosítására tartotta, kiknek megnyerésére, tanítására és felvilágosítására nagyobb súlyt helyez, mint az értelmiségre. Beszédei tehát nemcsak a szónok hideg, csak az értelemhez szóló művei, hanem a művésznek a szívhez, a kedélyre és érzelmekre ható alkotásai is egyúttal. Művészetének minden jellemző vonása érvényesül e beszédekben, s művészetének legjellemzőbb sajátossága, a világosság és egyszerűség sehol sem domborodik ki annyira, mint e beszédekben. Hasonlatokkal, képekkel, parabolákkal dolgozik, hogy hallgatói figyelmét a csaknem érzékelhető képekkel lebilincselje és saját gondolatkörébe csatolja, iróniáját, gúnyolódó szellemét egyre csillogtatja, hogy az érzelmekre hatva, értesse meg gondolatait. Innét van, hogy bár nem szónok, lelkesedést tud kelteni, hogy bár műveltségben hallgatói fölött áll, azok egybe tudnak vele olvadni, hogy bár e beszédekben is örökösen átesillog a régi szkeptikus folytonos tépelődése, mégis hitet tud kelteni, s hallgatóságában nem lehet olyan, legyen bár a legműveltebb, vagy legműveletlenebb, ki ne felüdülve, ne bizakodva, s ne meggyőzve hagyá el előadását. Brandes, kit Francehoz személyes barátság is fűz, jelen volt France egy előadásán, melyet Pressensével és

Jaurés-val egy napon tartott a szocialista párt felkérésére a Trocadéro termében. Brandes következőképp jellemzi France-ot, mint előadót: »France tulajdonképpen nem beszélt; felolvasott, de színes árnyalataival egy nem nagyon erős, de kellemes és szépen zengő hangnak, mely egyre jobban csengett a teremben. Előadása nem volt oly egyszerű, mint a Pressensée, mert a beszéd a finom kétkedőnek különféle árnyalatokkal és fordulatokkal tarkított előadása volt. Talán azért olvassa előadását, mert mint írónak a szívéhez van nőve minden mondat, melyet alkotott, úgy, hogy fájdalmat okozna neki, ha egyet is fel kellene neki áldozni a pillanat esélyeinek. Stílusa nem tűri el, hogy egyetlen szót is átugorjék, vagy felcseréljen. Előadása véges-végig ironia, melyet csak itt-ott szakaszt meg a komolyság, amely annál erősebben hat, mert oly ritka nála. És ez az előadás tetszést szül, elfojtott, visszatartott kacajt és elragadtatást vált ki a hallgatóságban. France beszélni kezd, elmondja, mi történt, egy kérdőjelet alkalmaz és — mosolyogni kezdenek, egy felkiáltójelt — és mindenki kényszerítve érzi magát, hogy gondolkozzék felette, egy közbevetést csusztat mondatába és a zárjelek közt egyszerre mindenki meglátja a szóban forgó ügy minden ostobaságát és gazságát. Könnyen érthető példáival és mély ironiájával le tudja bilincselni egész hallgatóságát. S ha érdekes volt a szónok eszmemenetét figyelni, nem kevésbé tanulságos volt a hallgatóságot figyelemmel kísérni és szemlélni, miként gyujtottak szavai és mint követték az elragadtatás, a tetszés hangos jelei.«

7.

Ezzel, ha kissé vázlatosan is, de mégis megvilágítottam a küzdő, a népjogokért sikra szálló

Anatole France alakját is. S bármily nemes, bármily értékes és érdekes is ez az alak; az író, a művész, aki hajlott korában abból a magasságból, emberi túlekedések és politikai torzsalkodások fölé emelkedett pártatlanság birói székéből, amelybe szkeptikus, ironikus és három nagy kulturának, a görög, római és francia műveltségnek teljes összességét felszívó és magába olvasztó lelke emelte, leszáll a mindennapi élet annyi szennyel, durvasággal, támadásokkal, meggyalázásokkal, ellenséges ösztönök felkorbácsolásával járó küzdelmeibe, aki a maga nehéz küzdelmek, egy egész emberi élet szakadatlan munkássága árán szerzett nagyságát, egész világ által tisztelt nevét segítségül adja, odaajándékozza a névteleneknek, a jogtalanoknak és kitagadottaknak, mondom bármily fel-emelő, magasztos és megindító látvány is ez, azt hiszem, valamennyiünk szemében, mégis e munka befejezéséül pár pillanatra még egyszer visszatérek a művészhez, hogy a napi politika mocsaras, ingoványos, mérges gőzöket lehelő talajáról visszavezesse az olvasót az üdítő, tiszta és megtisztító levegőhöz, a költészethez. Anatole France, bármily hasznos és nemes szerepet tölt is be, mint a népjogok harcosa, mégis nem mint politikus, mint szociológus, hanem mint író és művész igazi nagyság, s azért a képet, melyet róla rajzolni igyekeztem, ez utóbbi minőségének felidézésével óhajtom befejezni. Eddig még ugyanis csak azokat a különlegességeket és megcsodálni valókat említettem, melyeket munkáiban találtam, még meg akarok emlékezni pár szóval azokról a dolgokról, amiket műveiben nem találtam. Az első, ami azért ötlik szemünkbe, mert nála hiányzik, holott más írónál ugyyszólván domináló elem: a szerelem. Anatole France, talán az egyetlen Vörös liliom kivételével, ugyyszólván soha sem írt valódi szerelmi történetet. Regényeinek, elbeszélései-

nek, soha sem ez a főmotívuma, hanem ha egyáltalán beszél ez érzésről, az mindig epizód, mint mellékes cselekmény illeszkedik be alkotásaiba. E sajátos, s épen a francia literatúrában olyan feltűnően ritka jelenség egyik igen karakterisztikus tulajdonsága France írói képének, s ez is nagyon sokban hozzájárul, hogy az ő munkái annyira egyéniek, minden más író témáitól annyira elütők, különváltak, hogy aki csak egyetlen munkáját olvassa is el, kénytelen észrevenni, hogy egy eredeti, senkit nem utánzó, a hagyományokat, ősi recipéket megvető s új láthatárt nyitó ujjtóval áll szemben, aki a szépirodalom számára új mezőket akar meghódítani, aki megmutatja, hogy lehet beszélni emberekről, anélkül, hogy úgy tűntetnők fel őket, mintha semmi egyéb e világon nem érdekelné őket, semmi más nem töltené be érzés- és gondolatvilágukat, mint a szerelem, hogy lehet érdekes, a figyelmet teljesen lebilincselő mesét szőni, érdekes cselekményt, megkapó képeket festeni, anélkül, hogy segítségül kellene venni az ősi mesetémát, a szerelmet, az ősi izgató, és figyelmet ébrentartó és lekötő varázsszert, az erotikát. Nem mintha France érzéketlen lenne ez igazán emberi, az egész világot átfogó és mozgató érzélemmel szemben, s nem mintha valami ósdi álszemérem tartaná vissza attól, hogy e témáról beszéljen, vagy valami katedrális tudakosság szuggerálná neki, hogy ne tartsa e mélységes emberi érzést magasrendű író tolárra méltónak. Ezt Francera igazán nem lehet ráfogni. Talán említettem is már, hogy írásaiból olyan őszinte, egészséges, szinte kissé nyers érzékiség árad, hogy senkit sem hagyhat kétségben az iránt, hogy írjuk egészséges ösztönű, természetes ember, ki minden póz, minden lepel felhasználása nélkül tud beszélni ez érzésről, s a vele kapcsolatos indulatokról olyan őszintén és olyan nyíltan, mint amilyen nyíltan beszélt erről egy, a mienknél ter-

mészetesebb és egészségesebb társadalom, s mint ahogy valószínűleg fog beszélni a jövődő felvilágosultabb, tisztább, egészségesebb és természetesebb nevelésben részesülő társadalma. De éppen azért, mert világos látású, ősi, természetes ösztönű ember, nem vonja be ez érzelmet azzal a titokzatos, sejtelmes, hazug fátyollal, mely az emberiség ez alapösztönét olyan misztikus varázsszal fonja körül, mintha valami különösen rejtélyes, nem az egész emberiség, hanem csak a kiváltságos, a kiválasztottak lelkében megtermő érzelmről volna szó. Éppen ellenkezőleg azt tárja elénk, hogy mindnyájunknak ősi, természetes vágya, melytől egyetlen ép, egészséges ember sem menekülhet, melyet elfojtani nem lehet és nem szabad, s a Thaisban egy csodálatos hűségű, pszichológiailag mélységesen igaz képet fest arról, hogy az aszkétaság ezerféle önkínzása, önsanyargatása, a szeges övek, a szőrcsuhák, a vérfakasztó korbácsütések, a böjtök soha sem képesek az ősi, természetes érzelmet az emberből kiölni, s a legnagyobb önmegtartóztatás, a legájtatosabb szemforgatás mögött, ez érzésnek féltelensége, kínzása és gyönyörűsége a legizzóbb, a legpokolibb lánggal lobog. S »Az istenek szomjaznak« című újabban magyarul is megjelent* regényében pompás szinekkel festi, hogy még a forradalom vértől gőzölgő levegőjében is mily csodás erővel uralkodik ez érzés az emberi sziveken, s hogy a meggyőződés fanatikusa, ki kérlelhetlenül ítéli halálra a köztársaság ellenségeit, mily gyöngéd, puha és naiv gyermekké változik, ha végigsimitja egy finom, női kezecske. Minthogy azonban világos fejével, átható, mélyen látó szemével letépi a misztikusság és titokzatosság hazug, mesterkélt varázsát ez érzésről, visszaállítja, hogy úgy mondjam, leszállítja ez ösztön erejét, súlyát, értékét

* Az istenek szomjaznak. Bölöni György fordítása. Athenaeum Könyvtár.

arra a helyre, melyet az egészséges, normális ember lelkivilágában elfoglal, s nem akar neki nagyobb jelentőséget tulajdonítani, mint amit a természet szánt neki. Így aztán kénytelen belátni, hogy az ember egész életét nem tölti be ez érzelm, s hogy vannak más, nagyobb, fontosabb, az emberiséget jobban érdeklő és izgató problémák annál, hogy Jancsi minő megpróbáltatások és minő bonyodalmak, minő lelkirázkódtatások után veszi el Juliskát.

A második vonás, amelynek hiánya rögtön szemünkbe tűnik, az, hogy műveiből teljesen hiányzik a tragikus elem. Azt hiszem, hogy egy olyan komoly, az emberi lelket annyira ismerő, a természetnek ezerféle sullyal ránknehezkedő, kegyetlen erejét oly világosan látó, az embereknek egymás iránti gyilkos közönyét és gyűlölködő indulatait, az ember ezerfajta gyötrelmét, szenvedéseit, kétségeit oly mélyen érző és éreztetni tudó írónál, mint aminő France, ez elemnek hiánya mindnyájunk előtt annyira szembeötlő, hogy szükségesnek tartom felemlítését. De ha föltűnő is, hogy a legnagyobb emberi szenvedést, a leggyöttrőbb fájdalmakat, a legmegdöbbentőbb összeomlásokat úgy állítja elénk, hogy még sem látjuk azokat tragédiáknak, hanem természetes, rendjén levő, mindennapi emberi sorsoknak, melyek felett megbékült lélekkel, szelid részvéttel, csöndes mosollyal térhetünk napirendre, mégis nem hiányossága, nem gyöngegsége, hanem természetes következménye írói egyéniségének. Aki annyira megérzi az embernek, az egyénnek parány-voltát, aki annyira látja azt a jelentéktelen törpességet, amelyben az ember a nagy mindenséggel szemben áll, s aki oly mélyen belátott abba a szövevényes, bonyolult szerkezetbe, mely az egyént az egész világegyetemmel egy szoros egységbe fűzi, az az egyén szenvedésében, gyötrelmében, bukásában és pusztulásában nem

találhat semmi megdöbbenőt, semmi rettenetességet, semmi tragikusát, mert jól látja, hogy azok a szenvedések, azok a gyötrelmek csak annak a parálynak, az embernek torzítóan nagyító szemében növekedtek olyan óriási jelentőségűvé, hogy a világ központjának érezve magát, tragédiának lássa a maga fájdalmas sorsát, a valóságban nem történt semmi, az emberiség fejlődik, a világ mozog tovább, s hogy az egyén bukása, még oly siralmas pusztulása nem jelent egyebet, minthogy egy óriási nagy testben egy atom félreállott, hogy helyet adjon a másinak. Ezért, ha résztvevő szívvel nézi is az emberi szenvedést, szelid humorával, finom iróniájával hártja el a szentimentális ellágyulás érzését, s derült lelkének objektív hűséggel mutató tükrében pillantva meg a vergődő emberi lelkeket, megóv bennünket attól, hogy tragédiának lássuk balsorsunkat, s rávezet bennünket annak az igazságnak megértésére, melyről fentebb bővebben szóltam, hogy annak számára, ki a dolgok fölé képes emelkedni, ki nemcsak a részeket, hanem az egészet, az egyetemet képes áttekinteni, a rosszban is jó rejlik.

Ezzel be is fejeztem mondanivalóimat. Sokat lehetne még írni, anélkül, hogy minden értéket és finomságot, melyek ez író munkáit oly magasrendűvé teszik, teljesen és kellő módon méltatnánk. De e tanulmánynak első sorban az a célja, hogy azok számára nyújtson ez íróról lehetőleg eleven képet, akik őt nem ismerik, s ezért főleg ama tulajdonságait igyekeztem megvilágítani, melyekből legplasztikusabban domborodik ki írói arcképe. Azok előtt, kik munkáit ismerik, ugy sem kell őt magyarázni, mert ugyan ki tudná őt jobban megismertetni, megvilágítani és megszerettetni, mint ő maga, az ő világos, egyszerű, művészi stílusával, utólréhetetlen finomságával. De hogy azok, kik a régi iskolai szabályok szerint tökéletlennek tartják az író jellemzését,

ha nem találják meg benne életrajzát is, ne mondhassák, hogy még ennek az alapkötelességnek sem tettem eleget, befejezésül ime ideírom:

E név: Anatole France, csak írói álnév; a költő igazi neve: Thibaut Anatole. Fia egy párisi kis könyvkereskedőnek, Thibaut Ferencnek. Párisban született, ott él és dolgozik és 1914. áprilisában lesz 69 éves.

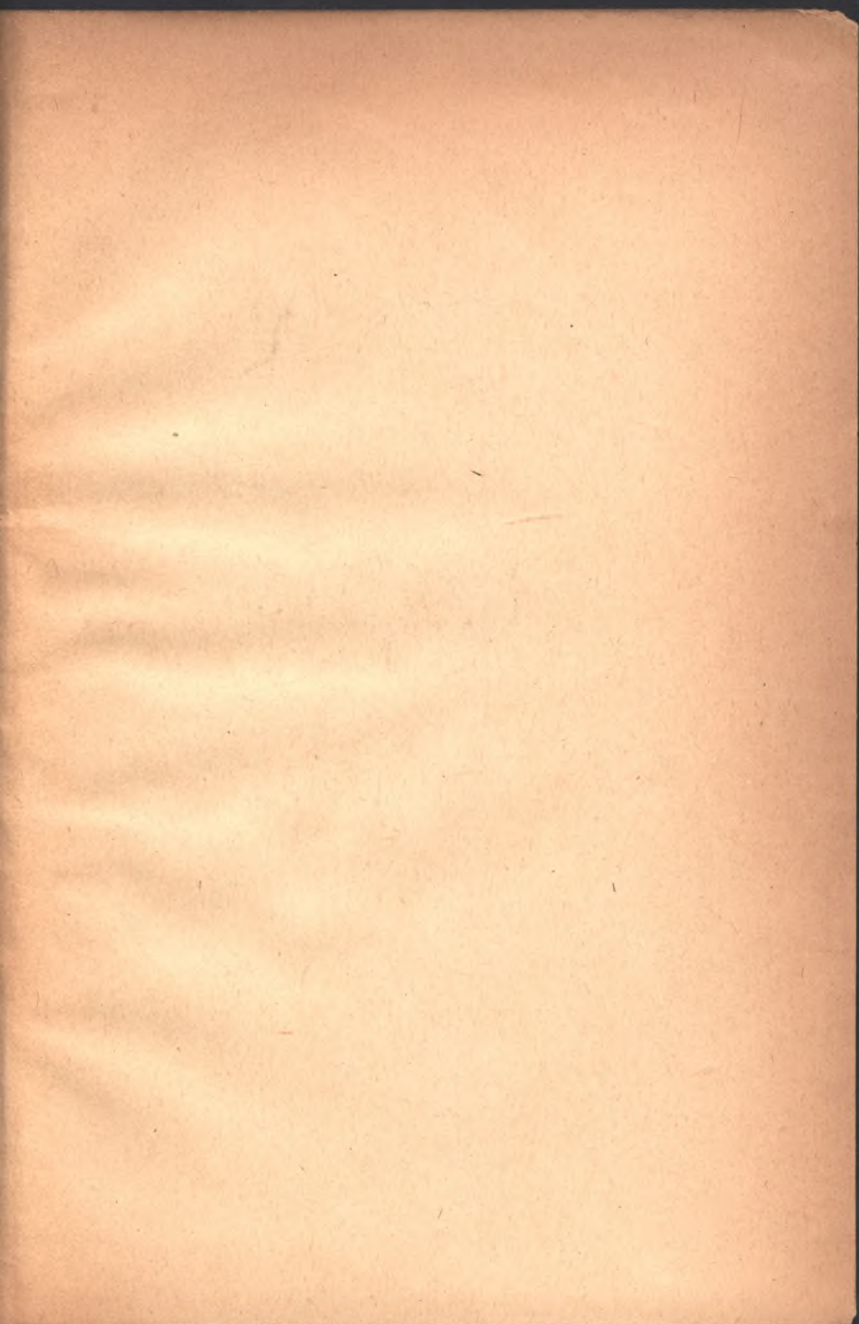

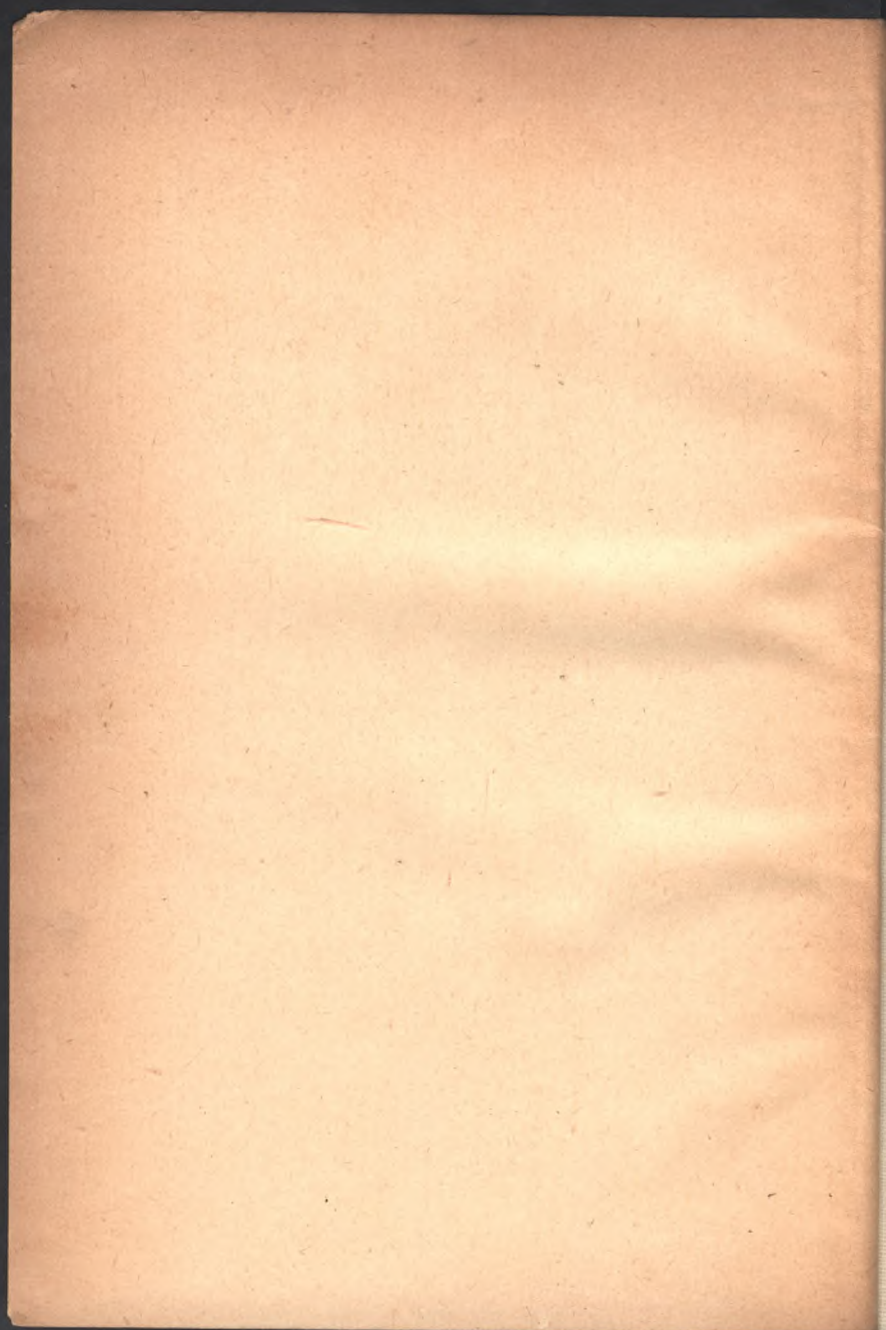
Ebből a könyvből huszonöt kézzel számozott példány hollandus Van Geldern papírra nyomtatva jelent meg

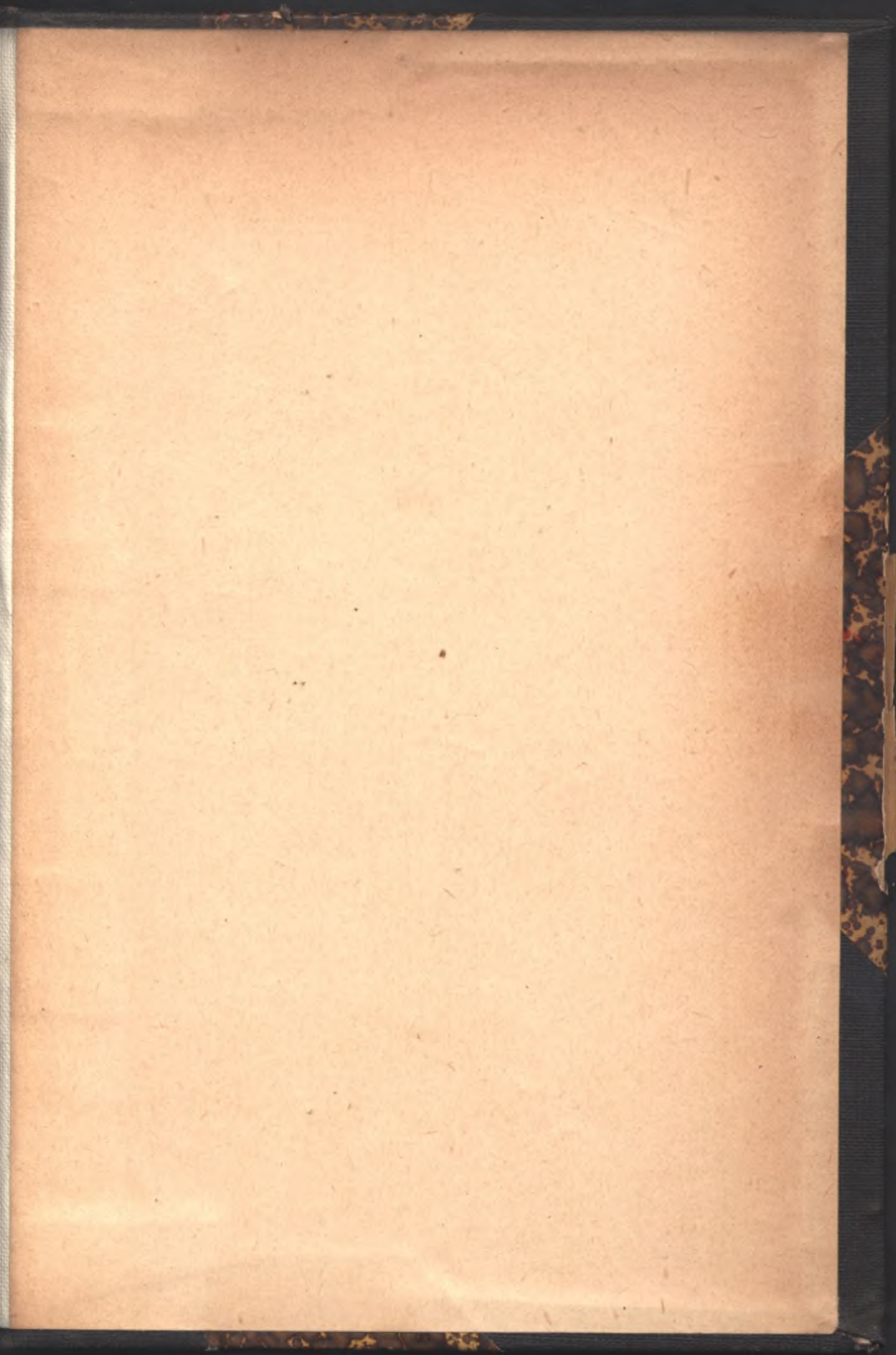
apini válogatott elbeszélései. Zambra
ajos fordítása. 40 f.
13. Strindberg: Pajtások (Szinm.)
mos I. fordítása. 60 f.
15. Szilágyi Géza: Könyvek és em-
rek (Tanulmányok) 60 f.
16. Iwald: A tudomány. Kelen F. for-
ása. 40 f.
17. Illert Oszkár: Gyűjtemény verseiből.
f.
18. Karinthy Frigyes: Igy írtok ti.
K. 20 f.
19. Capus: A nyilsebzezte madár.
zinm.) Adorján Andor fordítása. 80 f.
17. Bang: Élet és halál. Telekes Fela
rdítása. 60 f.
18. Anzsa Ferenc: Bántársak (Elbeszé-
s) 40 f.
20. Gauguin: Noa-noa, Maithényi Gy.
rdítása. 60 f.
21. Bourtelaine: Bonbouroche és négy kis
lonság. Kosztolányi Dezső fordítása.
f.
22. Emere György: A síralomházban (Szin-
d.) 40 f.
23. Harasztli Gy. dr.: Arany János.
f.
24. Kecy L.: Az élet felé (Elbeszélések)
f.
25. Eichard Piroška: Az Életen kívül. 40 f.
26. Harasztli Gy. dr.: Madách Imre. 40 f.
27. Földes Imre: Nincs tovább (Szin-
d.) 80 f.
28. Csáth Géza: Schmith mézeskalás-
os (Elbeszélések) 60 f.
29. Nansen: Mária (A szerelem
nyve) Roboz Andor fordítása. 60 f.
30. H. Hegedűs Sándor: A kalandor
zinm.) 60 f.
31. Shaw: A sors embere (Szinm.)
vesi Sándor fordítása. 60 f.
32. Shaw: Blanco Posnet árultatása.
zinm.) Hevesi Sándor fordítása 40 f.
33. Nansen: Boldog házasság. (Reg-
ny) Kosztolányi Dezső fordítása 60 f.
34. Schiller Ottó: Bevezetés a bioló-
ai esztétikába I. K. 60 f.
35. Eterdi Andor: A pacirta énekel 40 f.
36. Oldziher Ignác: Az iszlám újabb ala-
lásai 40 f.
37. Aethelin mester. (Bohózat a XV. sz.
dból) Szerzője ismeretlen. Fordította
szinpadra átdolgozta: Hevesi Sándor
f.
38. Ibsen: Hedda Gabler (Szinm.)
lekes B. fordítása 80 f.
39. Schnitzler: Kódos lelkek (Elbe-
lések) Roboz A. fordítása 60 f.
40. Heine: Atta Troll. (Nyárfői álom)
arinyth Frigyes fordítása 60 f.
41. Anatole France: Történet egy szeren-
és emberről. (Bohózat). — Egyéb
vellék. Adorján A. fordítása 40 f.
42. Calderon: Urnó és komorna (Szin-
d.) Kosztolányi Dezső fordítása 80 f.

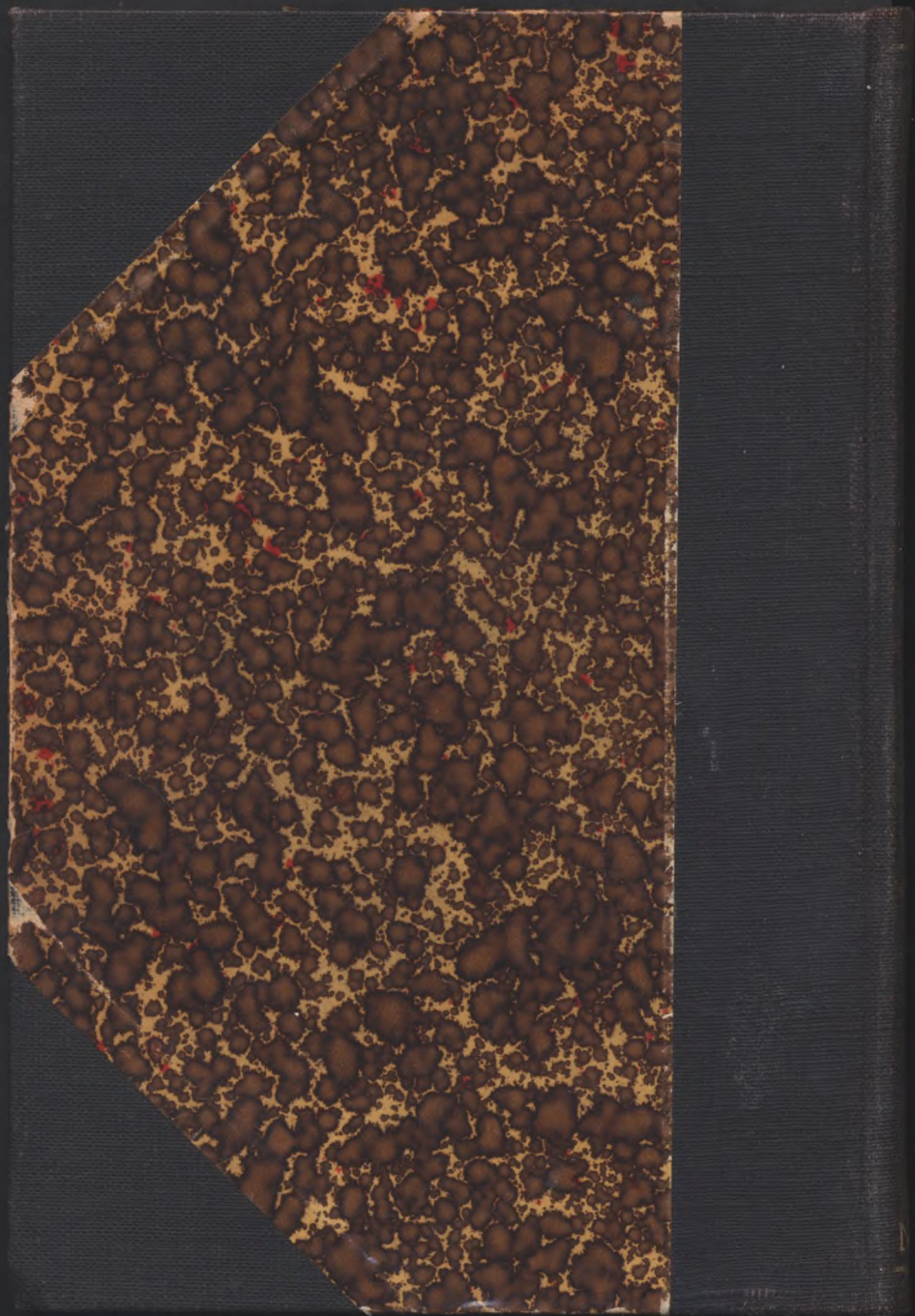
164—166. Kormányszócsom története (Ud-
pia) Braun R. fordítása 80 f.
167. Strindberg: Julia kisasszony (Szinm.)
Bálint L. fordítása 40 f.
168. Thomas Mann: Tristán (Regény) Kosz-
tolányi Dezső fordítása 40 f.
169. Bán F.: A tizenkettedik (Elbeszélések)
40 f.
170—173. Knut Hamsun: Pán (Regény)
Bán Ferenc fordítása. I. K.
174. Lengyel G.: A csodatévő könyv (Elbe-
szélések) 40 f.
175—177. Szilágyi Géza: Versek 60 f.
178—179. Anatole France: Crainquebille
(Szinm.) 40 f.
180. Max Burkhardt: Olo méltósága (Szin-
m.) Adorján A. fordítása 20 f.
181. Hofmannsthal: A balga és a halál.
(Szinm.) 20 f.
182. Karinthy: Ballada a néma férfiakról
(Elbeszélések) 20 f.
183. Bíró Lajos: A jövő országútján (El-
beszélések) 20 f.
184—186. Szomory E.: Komédia (Elbeszé-
lések) 60 f.
187—188. Berde Mária: Versek 40 f.
189. Lőrinczy György: Dejanira és más no-
vellák 20 f.
190—191. Szederkényi Anna: A csodálatos
sziget (Elbeszélések) 40 f.
192—193. Schnitzler: A pásztortúrnya (El-
beszélések) Telekes B. fordítása 40 f.
194—196. Ibsen: Kis Eyolf (Szinm.) Cou-
lemont E. fordítása 60 f.
197. Fehér S.: A mester (Elbesz.) 20 f.
198—200. Vojnovich Ivó dr.: A naprafor-
gós hölgy (Egy velencei álom) Már-
kus L. fordítása 60 f.
201—203. Lukács György: Esztétikai kul-
tura (Tanulmányok) 60 f.
204—206. Kálnoki Izidor: Négyábnak és
többábnak (Elbeszélések) 40 f.
206—209. Jacob Wassermann: Nagy Sán-
dor Babylonban (Regény) Franyó Z.
fordítása 80 f.
210—211. Nagy E.: A pólai győző (Elbesz.)
40 f.
212—214. Hauptmann: Es Pippa táncolt!
(Mese az üvegutáról) Németh A. for-
dítása 60 f.
215—216. Kosztolányi Dezső: Beteg lelkek.
(Elbeszélések) 40 f.
217—220. Hartleben: Farsanghétfő. Katona
G. fordítása 80 f.
221. Balázs B.: Történet a Lógody-utó-
ról a tavaszról, a halálról és a
messzeségről. 20 f.
222—224. Bíró L.: A háború (Szinm.) 60 f.
225—226. Krudy Gyula: De Ronch kapitány
csodálatos kalandjai 40 f.
227—229. Balzac: Chabert ezredes (Regény)
Mikes L. fordítása 60 f.
230—231. Lagerlöf: Legenda a karácsonyi
rózsáról (Elbesz.) Altai M. fordítása.
40 f.

232. Garvay Andor: Viziók (Színmű) 20 f.
 232-236. Földi Mihály: Péterke, Szeppi meg a többiek (Elbeszélések) 80 f.
 237-242. Ihsen: A trónkövetelők (Színmű) Puskás Endre fordítása 1 K 20 f.
 243-244. Lakatos László: A francia menyasszony (Elbeszélések) 40 f.
 245. De Amieis: Lelki erő (Elbeszélés) Elek A. fordítása 20 f.
 246-247. Kaffka Margit: Utolszor a lyrán. Versek 40 f.
 248-252. Lázár Béla ö.: Színei Mersse Pál. A pleinair festés előfutára (Négy műmelléklettel) 1 kor.
 253-255. Garvay Andor: Bent az erdőben (Dráma) 60 f.
 256-258. Varjas Sándor ö.: Az álomról (Freud álomelmélete) 60 f.
 259. Knut Hamsun: New-Foundland zátonyain. (Elb.) P. Ábrahám Ernő fordítása 20 f.
 260-265. Karinthy Frigyes: Budapesti emlékek 1 K 20 f.
 266-267. Németh Andor: Veronika tükre (Legenda) 40 f.
 268-271. Émile Boutroux: A természetfövény fogalma a jelenkor tudományában és filozófiájában. Fogarasi Béla fordítása 80 f.
 272-276. Laurids Bruun: Van Zanten boldog éve (Szerelmi regény Pellé szigetéről) Zoltán Vilmos fordítása 1 K
 277-281. Jules Renard: A smokk (Humor-regény) Kosztolányi Dezső fordítása 1 kor.
 282-284. Stendhal: San Francesco a Ripa. Vannina Vannini. A láda és a kísértet (Elbeszélések) Moly Tamás fordítása 60 f.
 285-286. Bacszányi János: Költemények. (Jubilárius kiadás) Sajtó alá rendelte és a bevezető tanulmányt írta Váry Rezső 40 f.
 287-288. Szilágyi Géza: Em Pest! 40 f.
 289-291. Miklós Jenő: Este (Elbeszélések) 60 f.
 292-295. Bródy Miksa: Klotho (Elbeszélések) 80 f.
 296-297. Győri Ernő: Aldott legyél te (Drámai színijáték három felvonásban) 40 fillér
 298-299. Nagy Lajos: Mariska és János (Elbeszélések) 40 f.
 300-301. Balázs B.: Dialogus a dialogusról 40 f.
 302-304. Semlyé Z.: Sötét baldachin (Versek) (Karinthy rajzával és előszavával) 60 f.
 305-307. Bing Ede J.: A cserkészlet útmutatója 60 f.
 308-310. Kálnoki Izidor: Füst és hamu 60 f.
 311-313. Upton Sinclair: Az elitelt (Regény) Schöner Dezső fordítása az angol eredetiből 60 f.
 314-315. Karinthy Frigyes: Találkozás egy fiatalemberrel (Elbeszélések) 40 f.
 316-318. Thomas Mann: Kröger Tonio (Elbesz.) Földi Mihály fordítása 60 f.
 319-320. Richard Voss: A molaravölgyi Adónisz. Zoltán Vilmos fordítása 40 f.
 321-323. Balázs Béla: Az utolsó nap (Dráma) 60 f.
 324-326. H. G. Wells: Tengerikisasszony Karinthy Frigyes fordítása az angol eredetiből 60 f.
 327-328. Marcel Prévost: Asszonyi dolgokról. Balla Ignác fordítása 40 f.
 329-332. H. Bernstein: A titok (Színmű 3 felvonásban) Adorján Andor fordítása 80 f.
 333-335. Schnitzler Arthur: A préda (Színmű 3 felvonásban) Salgó Ernő fordítása 60 f.
 336-339. Füst Milán: Változtatnod nem lehet. (Versek) A költő arcképével. 80 f.
 340-341. Hugo von Hofmannsthal: A költő és a ma. Levél. (Két tanulmány) Lányi Viktor fordítása. 40 f.
 342-345. Relle Pál: Örök emlékek. (Elb.) 80 f.
 346-347. Krády Gyula: Csuri és tsursai. (Elbeszélések). 40 f.
 348-350. Cserna Andor: Parsifal. (Wagner Richard ájtatos ünnepi színijátékának irodalmi és zenéi ismertetése.) Szamos kottaidzettel. 60 f.
 351-352. Ujhelyi Nándor: Arisztokratizmus. (Némely hanyag és töredékes eszméje Theodor D'ykhassar uriembernek) 40 f.
 353-355. C. H. Herford: Shakespeare. Sebestyén Edéné fordítása. 60 f.
 356-359. Kuprin Sándor: Oleszja. Lengyel Géza fordítása. 80 f.
 360-362. Rabindranath Tagore költői műveiből. (A költő arcképével) Kele erenc fordítása 60 f.
 363-367. Erasmus: A balgaság dicsegetése (Erasmus arcképével) Szabó András ford. 1 kor.
 368-369. Strindberg: A jarl (Elbeszélés) Sebestyén Károlyné fordítása 40 f.
 370-373. Karinthy Frigyes: Grimasz (Szatírák és humorcszék) 80 f.
 374-378. Csehov Antal: Dráma a vadászaton. (Regény) Balla Mihály fordítása. 1 kor.
 379-380. V. Máttyás: Anatole France. 40 f.
 381-383. Lenkel Henrik: Együlrők (Versek) 60 f.
 384-386. H. M. Vernon és Harold Owen: A mandarin. (Színmű) Salgó Ernő ford. 60 f.

N.M.

Modern K n v l  r 379-80

178